

Mr Ramo Arnautović

DJEČIJI DOMOVI
za ratnu siročad u Bosni i Hercegovini
1945 - 1960.

Sarajevo, 2003.

Mr. Ramo Arnautović

DJEČIJI DOMOVI

za ratnu siročad u Bosni i Hercegovini
1945 - 1960.

Sarajevo, 2003. godine

Izdavač:
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava, Sarajevo

Za izdavača:
Prof. dr. Smail Čekić

Urednik i redaktor:
Dr. Bećir Macić

Recenzenti:
Prof. dr Adila Kreso
Doc. dr Muhamed Šestanović

Lektor i korektor
Samija Rizvanović

DTP
Meldijana Arnaut

Štamparija:
“Štamparija Fojnica” d.o.o Fojnica

Tiraž:
300

*Knjigu posvećujem
mojim domskim drugarima
i našim vaspitačima*

P r e d g o v o r

U predgovoru moje knjige “**Djeca u vihoru rata**”, koja svjedoči o stradanju djece u ratu i nakon rata zbog rata, napisao sam: “Bilo je teško raditi na ovome projektu, jer je kod nas i u svijetu na tom problemu malo rađeno. Dokumenti o tome mahom su nepotpuni, shvatanje tog pitanja kod mnogih površno i neodgovorno, faktori nauke nezainteresovani itd. Samo velika lična želja nadvladala je te brojne prepreke i poteškoće. Motiv za to je moje iskustvo kao dječaka: u stradanju, u spašavanju i u zbrinjavanju, te spoznaja da se o tome malo zna, da se malo pisalo i piše, da se to u historiji, književnosti, teoriji socijalne zaštite ignoriše, preskače ili karikira... To prilagođavanje historijskih činjenica nekim užim kratkoročnim potrebama zasmetalo mi je. Kao ratno siročić i stradalnik u Drugom svjetskom ratu, kao siročić u tuđoj porodici tokom rata, te rodbinskoj porodici neposredno nakon rata i ‘domać’ mnogih dječijih domova za ratnu siročić, uočio sam manjkavosti literature kada su stradanja djece u pitanju. Želio sam da se ta nepravda ispravi i problem stradanja, spašavanja i zbrinjavanja djece realno osvjetli što je moguće potpunije. Očekivao sam da to urade pisci, naučni radnici, novinari, što se kaže ‘ljudi od zanata’, ali kako se to nije desilo a godine su prolazile, lično sam se dao na taj mukotrpan istraživački posao...”

I danas, na ovom mjestu, ponavljam to isto, jer je riječ o istom istraživačkom projektu, a tekst koji slijedi dio je toga projekta.

Dakle, ovdje je riječ samo o zbrinjavanju djece, privremenom ili trajnom, **u dječijim domovima** - ustanovama od posebnog društvenog interesa, o vaspitanju i obrazovanju, o društvenom životu u tim ustanovama itd. Taj način zbrinjavanja djece bio je primaran i jedan od državnih prioriteta nove narodne vlasti nakon oslobođenja 1945. godine. Drugi način zbrinjavanja, tzv. **kolonizacija djece**, unutrašnja i

vanjska, kao privremeno rješenje, tekla je istovremeno samo sa manjim intenzitetom do jeseni 1945. godine. Riječ je o razmještaju djece po rodbinskim i nerodbinskim porodicama u Bosni i Hercegovini i nerodbinskim porodicama izvan nje, kao i po dječijim domovima izvan Bosne i Hercegovine.¹⁾ Napominjem da pod zbrinjavanjem treba podrazumijevati trajnija ili trajna rješenja, u kojima subjekti zbrinjavanja (hraniteljske porodice i dječiji domovi) imaju određene zakonske obaveze i odgovornosti u pogledu ishrane, zdravlja, odijevanja, školovanja i ukupnog razvoja djeteta.

U oba ova načina zbrinjavanja djeca i dalje stradaju, najviše na psihološkom planu, zbog gubitka najbližih srodnika, razdvajanja braće i sestara, zbog tuđine, nostalgije za zavičajem itd. Ali ta stradanja su mnogo blaža i snošljiva, ona se razgovorima, domskim ambijentom života i vremenom zamagljuju, mada nikada potpuno ne iščezavaju...

Dječiji domovi za zbrinjavanje ratne siročadi i druge neobezbijedene djece bili su u Bosni i Hercegovini, odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata, najpovoljnije rješenje za uspješnu brigu o tako velikom broju (oko 110.000) ugrožene ratne siročadi, koju je trebalo hitno zaštititi. Iz arhivskih dokumenata, memoarske građe i literature vidi se da je bilo i drugačijih mišljenja i dilema, od hraniteljskih porodica i sirotišta do poluotvorenih dječijih domova vjerskih i humanitarnih institucija. Prevladalo je mišljenje, na bazi ratnih iskustava i avnojskih rješenja iz 1944. godine, da se masovno otvaraju "**državni dječiji domovi**" širom Bosne i Hercegovine, smatrajući da je to dovoljno za uspješno rješavanje tog golemog problema nezbrinute djece. Međutim, vrlo brzo se uvidjelo da je domskim zbrinjavanjem nemoguće riješiti taj problem onako kako je to nova vlast željela: da sva djeca, prvenstveno ratna siročad i ratna polusiročad, budu adekvatno zbrinuta. Zbog toga je otvorena paralelna linija zbrinjavanja putem tzv. kolonizacije djece, u čemu je do 1960. godine uzelo učešće oko 58.000 porodica koje su zbrinule oko 72.000 siročadi, ne računajući oko 35.000 djece koja su zbrinjavana po dječijim domovima.

¹⁾ Ramo Arnautović: DJECA U VIHORU RATA, Sarajevo 2000., str. 182, 255, 261, 283.

Tako veliki problem i sa tako dobrim rezultatima na tim poslovima u Bosni i Hercegovini mogli su rješavati samo fanatični ljudi plemenitih namjera i želja spram djece, o kojima uz djecu ovdje jednim djelićem istine glasno govorimo, i sve to skupa zovemo “**bosanski model**”, jer su relativne razmjere i načini tih aktivnosti u datom periodu i tadašnjim uslovima u velikoj mjeri specifikum Bosne i Hercegovine.

A mnogi su me, tokom istraživanja, pitali zašto to radim, kome to treba i kakva je upotrebna vrijednost svega toga za današnje vrijeme? Svima sam, pomalo uvrijeđeno, odgovarao istim stavovima:

To je dio naše historije, a historiju svaki građanin zemlje treba da upozna u svim njenim aspektima, da bi, pored ostalog, bio i patriotski orijentisan. A da bi on to mogao biti, historijske činjenice moraju biti zapisane kako bi građani pročitali i saznali, naprimjer, koja su to djeca i gdje stradala, kako su spašavana i zbrinjavana, ko ih je i gdje zbrinjavao, kako su djeca vaspitavana i obrazovana, itd.

Sve to realizovano je na tada optimalan način u Bosni i Hercegovini, sa najboljim humanističkim namjerama i željama, a bogami i rezultatima kakvi vjerovatno nigdje nisu postignuti nakon Drugog svjetskog rata, da u kratkom roku gotovo sva ratna siročad budu zbrinuta, zbog čega je i nastao naziv “bosanski model”. Eto razloga da svaki Bosanac i Hercegovac bude ponosan na tako nešto, a da bi to mogao biti - mora čitati napisano. Prije toga, u toku samog rata, mnogo je urađeno na spašavanju i zbrinjavanju siročadi i druge ugrožene djece, o čemu je više pisano u knjizi “Djeca u vihoru rata” ovog autora, a što je, takođe, specifikum Bosne i Hercegovine.

Dakle, to su naša iskustva, veoma bogata, koja mogu služiti drugima kao primjer i pravac djelovanja u sličnim uslovima. Ujedno, to je pouka sadašnjim i budućim generacijama Bosanaca i Hercegovaca, posebno političara, pedagoga, socijalnih radnika i drugih stručnih kadrova kako se u veoma teškim uslovima mogu postići zavidni rezultati.

To je i poruka da nema bezizlazne situacije i da se od vrlo skromnih početnih uslova može krenuti u velika ostvarenja. Uslov je dobra namjera, volja, rad i disciplina, a to najbolje potvrđuju, pored ostalih, i naši podaci o obrazovnoj strukturi štićenika dječijih domova za ratnu siročad u navedenom periodu. To su, pored ostalih, naše trajne

vrijednosti. Zašto onda o tome ne bismo saznali malo više, ako ne sve, i zašto o tome ne bismo svijet obavijestili? Jer, tako nešto sa takvim razmjerama i rezultatima, prema dostupnoj literaturi i drugim izvorima, nigdje se nikada nije dogodilo. Ako jeste, neka to neko istraži i napiše! Zato je ovo i priča o jednoj vlasti i jednoj njenoj karakteristici u najtežim uslovima nakon najgoreg rata koji je čovječanstvo ikada doživjelo...

Da li će se sve to pravilno shvatiti i prihvatiti, s ponosom, kako priželjkuje ovaj autor, ne zavisi samo od autora i prikupljenog činjeničnog materijala, već i od čitalaca i drugih korisnika, njihovih dobrih namjera i volje, kao i njihovog odnosa prema ljudskoj obavezi. A da je sve to potrebno i korisno bh. građanima i njihovim potomcima, suvišno je ponavljati, s obzirom na našu prošlost.

Dakle, u mojoj knjizi "Djeca u vihoru rata" samo najavljen i djelimično prikazan, "**bosanski model**" ovdje se detaljno elaborira kao do sada najefikasniji način masovnog zbrinjavanja nezbrinute djece tokom i neposredno nakon rata kod nas, pri čemu dječiji domovi zauzimaju centralni prostor u sadržajima ove knjige. A ona sadrži pet dijelova i 12 poglavlja, sa 23 tabele, dva dijagrama, osam spiskova, 22 ilustracije, devet faksimila, 91 fusnotu, 73 svjedočenja, 4.955 anketiranih i intervjuisanih bivših štićenika, osoblja domova i drugih ličnosti čije su radne obaveze imale vezu sa dječijim domovima, 78 fotografija, 82 arhivska dokumenta, 843 navedena imena direktnih aktera, i veoma mnogo drugih podataka, sa prostora cijele Bosne i Hercegovine.

Ova studija zajedno sa sadržajima knjige "Djeca u vihoru rata" čine cjelinu gledanja na problem stradanja i praksu brige za ugroženu djecu, izveden na osnovu višedecenijskog istraživanja, pa predstavlja jedinstven primjer da se na malom prostoru kaže sve ili gotovo sve o stradanju, spašavanju i zbrinjavanju djece u ratu i neposredno nakon rata. Zato molim čitaoce, posebno naučne i stručne kadrove, da ovaj tekst čitaju imajući stalno u vidu period o kome je ovdje riječ, kako ne bi upali u zamku politike. Takođe, molim da pročitaju treći i četvrti dio knjige "Djeca u vihoru rata" ovog autora, jer se neke činjenice kazane tamo ne ponavljaju ovdje, a zajedno čine cjelinu.

Svakako da pri realizaciji ovog kao i prethodnog projekta sam autor ne bi uspio bez pomoći drugih, prije svega arhivskih ustanova kao što su Arhiv BiH i Arhiv Historijskog muzeja u Sarajevu, Arhiv Hercegovine u Mostaru, Arhiv srednje Bosne u Travniku i druge slične ustanove u Tuzli, Bihaću, Banjoj Luci i Foči. Posebnu zahvalnost dugujem gospođi Mini Kujović iz Arhiva BiH za dugogodišnju saradnju i susretljivost pri traganju za podacima o zadatom problemu ovoga projekta. Takođe dugujem zahvalnost mojim saradnicima mr. Lemeš Samiru i Marini Matanović za značajnu pomoć na kompjuterskoj obradi arhivskih i fotodokumenata.

A u t o r

DJEČIJI DOMOVI

**za ratnu siročad u Bosni i Hercegovini
1945 - 1960.**

BOSANSKI MODEL

I dio

Metodološki okvir istraživanja

1. Opis problema

Mada je ljudsko društvo zapamtilo mnogo ratova, malih i velikih, problem stradanja djece u ratu i ratne siročadi nije posebno analiziran i osvjetljavao!? A samo u Drugom svjetskom ratu živote je izgubilo preko 10-15 miliona dječaka i djevojčica, od čega oko trista hiljada na prostoru bivše Jugoslavije i od toga preko 60 posto u BiH.²⁾

Sličan brojčani odnos je i kada su u pitanju ratna siročad: završetak rata u svijetu je dočekalo oko deset miliona djece bez jednog ili oba roditelja, u Jugoslaviji 285.000 od čega u BiH 151.000 mališana, odnosno 110.000 koje je trebalo zbrinjavati. Oko 80 posto te djece zbrinuto je u relativno kratkom roku, bilo u hraniteljske porodice ili dječije domove, što je tema ovog projekta za period od 1945-1960. godine kada se završava kampanja ove velike društvene akcije. U tom periodu u Bosni i Hercegovini zbrinuto je oko 72.000 siročadi u 58.000 nerodbinskih porodica, a egzistiralo je i 119 dječijih domova kroz koje je prošlo oko 35.000 siročadi. Ni ovaj dio problema, zbrinjavanje, nije osvjetljavao, kao ni prethodni o stradanju i razmjerama stradanja djece!? Kako su u to vrijeme bili veoma teški materijalni, prostorni, kadrovski i drugi uslovi, a imajući u vidu izrazito pozitivne rezultate rada ovih domova, smatramo nužnim i opravdanim ovo istraživanje koje ima za cilj, pored ostalog, i afirmaciju napora i nastojanja vaspitača i drugih subjekata domskog zbrinjavanja ratne siročadi nakon Drugog svjetskog rata u BiH.

Zbog svega smatrano i društveno korisnim ovo istraživanje, kojim će se premijerno osvjetliti naznačeni period spram djece i kojim će se, pored ostalog, odgovoriti na pitanje: u kojoj mjeri stradanje djece određuje karakter rata, a zbrinjavanje preživjele djece karakter socijalne politike?

²⁾ Isto, str. 35 i dalje.

1.1. Nauka i iskustvo

U prošlosti ozbiljnijeg naučnog i stručnog analitičkog elaboriranja ovog problema nije bilo, pogotovo ne u kriznim situacijama kakva je svjetski rat i period nakon njega, kada je stradanje djece bivalo najmasovnije i kada su potrebe za bilo kakvim zbrinjavanjem ugrožene djece najveće. Prema do sada dostupnim pisanim i arhivskim izvorima, ovaj problem je počeo da zaokuplja društvenu pažnju tek nakon Prvog svjetskog rata, i to uglavnom praktičnim rješavanjem konkretnog pitanja. Naime, u toku i nakon tog rata svakome je bilo vidljivo mnoštvo nezbrinute djece koja su lutala "truhom za kruhom", objijala tuđe pragove, prosila, krala, bolovala i skapavala od gladi, studeni, tuge i bezizlaza. Osim slabašnog Crvenog križa i pokoje vjerske institucije, te tek osnovane humanitarne organizacije "**Spasimo djecu**", niko im nije organizovano priskočio u pomoć. Nauka i naučna praksa za taj problem nije imala rješenje! A trebala je da ide prva i da predviđa događaje, pa s tim u vezi i rješenja. Da li je tadašnja nauka to mogla i da li je imala snage, ili je to odraz opšteg stava prema djeci u teškim vremenima, ostaje da neko istraži i saopšti.

Doduše, dugo prije Prvog svjetskog rata postojala je **praksa** sporadičnog zbrinjavanja siročadi po rodbinskim i nerodbinskim porodicama, u sirotištima vjerskih ustanova, o čemu je potkraj 17. stoljeća pisano da bi i "država, koja predstavlja društvo" trebala pokazati više brige za tu djecu. U tom smislu i tempu, kada su siročad u pitanju, proteklo je i 18. stoljeće, da bi u 19. stoljeću tempo bio nešto pojačan, što je rezultiralo da se u 20. stoljeće uđe sa dva iskristalisana oblika zbrinjavanja siročadi: **porodični** i **domski**, koje na površinu nije izbacila nauka, već praksa. Od tada traje polemika: kojem načinu zbrinjavanja djece-siročadi dati prednost, porodičnom ili domskom... A djeci je svejedno, i jedan i drugi način za njih je spas, samo neka bude blagovremen. Ipak, Zapad je u tom pogledu bio nešto brži od Istoka, bar kada su sirotišta domskog tipa u pitanju. Međutim, organizovane društvene brige nije bilo nigdje, pogotovo zbrinjavanja djece po nerodbinskim porodicama.

Tek po završetku Prvog svjetskog rata, pritisnuta do tada neviđenom plimom socijalnih nedaća i teretom od oko pet miliona nezbrinute ratne siročadi, Evropa je počela ozbiljnije da se bavi ovim problemom. Preferirana su sirotišta, vjerovatno zbog većeg iskustva na tom poslu, mada je i porodični način zbrinjavanja uzimao maha. Tome su u propagandnom smislu mnogo doprinijeli Crveni križ (krst), organizacija "Spasimo djecu" i vjerske institucije. "U staroj Jugoslaviji donesen je prvi **Zakon o zaštiti djece i mladeži** u kome je preporučivan porodični smještaj. U 1926. godini donesen je i **Pravilnik koji je regulisao osnivanje kolonija za porodični smještaj**. Prve takve kolonije osnovane su u Sloveniji 1926. godine, u Srbiji 1929., 1931. i 1933. godine (Miloševac, Čortanovci i Stapari kod Sombora). Pored domskog smještaja i u Hrvatskoj se organizuju kolonije za porodični smještaj. *Zaštita djece ove kategorije, i pored izvjesnih napora u tom pravcu, bila je slabo razvijena i zapostavljena*"³⁾.

Tridesetih godina 20. stoljeća, kako navodi Dervišbegović, sve je više autora zastupalo mišljenje da treba ravnomjerno, prema uslovima i potrebama, razvijati oba načina zbrinjavanja. Jedan od njih je **Slobodan Vidaković**: "U pogledu zaštite dece treba usvojiti kombinovani sistem otvorene i zatvorene dečje zaštite. Pretežnu važnost treba da ima otvorena zaštita kao jeftinija, brža i celishodnija... Na osnovu svega toga u poslednje dve decenije iskristalisalo se shvatanje da je u današnjem društvenom uređenju pogodnije zbrinuti dete u porodicu, ali ipak domsku zaštitu treba zadržati... jer problem ne leži u nekom srećnijem izboru jednog od ova dva sistema zbrinjavanja dece, već u kvalitetu organizovanja ma kog od ovih metoda zaštite dece"⁴⁾.

Pa ipak, Vidaković se u istom djelu opredjeljuje, kada kaže: "Dečiji domovi u našim gradovima nisu dali povoljne rezultate. U većini slučajeva apsolutno nikakve, upravo samo negativne. Slabo

³⁾ Dr. Muhamed Dervišbegović: VASPITNO-OBRAZOVNI EFEKTI PORODIČNOG I DOMSKOG SMJEŠTAJA DJECE LIŠENE RODITELJSKOG STARANJA, Sarajevo 1978., str. 18.

⁴⁾ Slobodan Vidaković: KOMUNALNA ZAŠTITA DECE, Beograd 1937., str. 69, 119. i 120.

organizovani i nestručno vođeni domovi u Dunavskoj banovini doveli su do teških posledica, često do pravog socijalnog prestupa prema toj nesrećnoj deci... Iskustva koja smo imali sa našom zatvorenom, domskom dečijom zaštitom više su nego čemerna. Zato smo se sada svi okrenuli otvorenoj zaštiti, tj. smeštaju dece u porodice”⁵⁾. I drugi autori toga vremena slično su pisali. Da li je zaista bilo tako? Ili se pisalo i citiralo samo ono što se nekome dopadalo? Da li je išta dobro bilo u tim domovima? Zašto onda bivši domci o tim svojim domovima govore mnogo više pozitivno nego negativno? Da nije u pitanju zaključivanje na osnovu pojedinačnih ekstremnih slučajeva?

Istovremeno Vidaković i upozorava “pošto pretila opasnost za mnoge siromašne, često deklasirane gradske porodice kojima se daju deca na podizanje, da gledaju u toj deci samo objekat najsebičnije eksploatacije, odnosno samo put preko koga će da dođu do sredstava za vlastitu egzistenciju”⁶⁾.

Zanimljiv praktičar, a kasnije i naučni autoritet, pojavio se tih godina u liku **Antona Semjonoviča Makarenka** u Sovjetskom Savezu (Rusiji), čiji će praktični i teorijski klišeji naći plodno tlo i na prostorima Balkana, pa i u Bosni i Hercegovini. Makarenko je uz podršku vlasti patentirao model domskog zbrinjavanja djece i omladine “s ulice”, uglavnom onih koji su već zagazili u delikvenciju i kriminal, stvarajući od njih radno-vaspitni kolektiv-koloniju, gdje je trebalo da pobijedi pedagogija. Dakle, prihvatio se najtežeg i najizazovnijeg posla u oblasti psihološko-pedagoškog i socijalnog rada. Neki su to tada nazivali eksperimentom, drugi avanturom, treći su ga bodrili i odobravali mu, a četvrti lukavo iščekivali... “U radu sa decom Makarenko se nije ograničavao samo na simpatiju i sažaljenje prema ovoj deci. On je svoj posao shvatio kao društveno-pedagoški zadatak od ogromne važnosti”⁷⁾.

⁵⁾ Isto, str. 122. i 123.

⁶⁾ Isto, str. 123.

⁷⁾ Radovan Teodosić, PEDAGOŠKO DELO A. S. MAKARENKA, predgovor PEDAGOŠKOJ POEMI, Beograd 1965., str. VIII.

Nakon desetogodišnjeg strpljivog rada Makarenko je nadležnim podnio opširan i argumentovan izvještaj, a zainteresovanoj naučnoj pedagoškoj javnosti djelo pod naslovom “**Pedagoška poema**”. To je više literarni tekst o iskustvu u oblasti pedagoškog rada sa tzv. besprizornom djecom i omladinom na prevaspitavanju životom u kolektivu. Kolektiv umjesto individue zauzima centralnu poziciju, uz to i vaspitanje putem radnog vaspitanja u kolektivu dovode do promjena nabolje... Mnogi raniji, a i savremeni, pedagozi ne slažu se sa tim metodama, ali i ne nude svoj prijedlog o uspješnom masovnom zbrinjavanju i vaspitanju djece i omladine u vanrednim prilikama kakva je postratni period. Tako je do dana današnjeg!

Metode A. S. Makarenka dugo su primjenjivane i cijenjene na svim balkanskim prostorima i istočnoj Evropi nakon Drugog svjetskog rata, kada su u dječijim domovima i postignuti dobri rezultati. Pa i jedini igrani film “Crni biseri” na tu temu kod nas je imitacija “Pedagoške poeme”, veoma uspjela filmska priča koja je vjerna kopija stvarnog života jednog doma za tzv. besprizornu djecu kod nas u to vrijeme. Koliko su metode A. S. Makarenka tome doprinijele teško je reći bez cjelovite i svestrane analize dobronamjernih stručnjaka. Jer, o takvim i drugim dječijim domovima i životu djece u njima, kao i o djeci zbrinjavanoj u drugim porodicama u postratnom periodu kod nas, nema afirmativnih naučnih ili stručnih radova, ali ima 70-tih i 80-tih godina dovoljno proizvoljnih negatorskih stavova, bez ikakvih naučno-istraživačkih uporišta! Pretežno se pisalo negativno o zbrinjavanju u dječijim domovima, a pozitivno o zbrinjavanju u nerodbinskim porodicama! I to od ljudi koji lično nisu prošli ni kroz jedan od tih oblika zbrinjavanja, niti su ponudili valjane naučno-istraživačke argumente! A istina je da svaki oblik zbrinjavanja, pa i ovaj Makarenkov, ima i dobre i loše strane.

2. Predmet, ciljevi i zadaci

Iz izloženog proizilazi da je učešće djece u ratu mimo njihove volje, te njihovo zbrinjavanje u dječijim domovima nakon rata, predmet ovog istraživanja. A pošto su ratna siročad po mnogo čemu specifična skupina siročadi, onda je predmet istraživanja i taj aspekt navedenog problema u datom periodu.

Među ciljevima istraživanja, pored ostalog, svakako je skretanje pažnje naučne javnosti, političkih, socijalnih, prosvjetno-kulturnih i drugih zainteresovanih subjekata na razmjere stradanja djece u Drugom svjetskom ratu u Bosni i Hercegovini i na razmjere akcije zbrinjavanja preživjele djece nakon rata, takođe i potrebu iznošenja u javnosti činjeničnog materijala i podataka o dječijim domovima, njihovom životu i rezultatima postojanja, kao i sredinama koje su te dječije domove otvarale i sa njima živjele. To je dio naše historije, pa ovo istraživanje ima ambiciju da osvjetli taj dio historije kada su djeca u pitanju.

Da bi se to ostvarilo, bilo je nužno:

- proučiti dostupnu literaturu i druge pisane izvore o temi;
- proučiti relevantnu arhivsku dokumentaciju;
- prikupiti svjedočenja, pisma, fotografije i drugo;
- statistički srediti i obraditi istraživanjem prikupljene podatke, zatim ih komentarisati i uobličiti u izvještaj o izvršenom istraživanju.

3. Metode i postupci

Služeći se pretežno deskriptivnom naučnom metodom, zatim analizom i komparacijom, ovo istraživanje zahtijevalo je i neka ponavljanja uvida u literaturu i druge pisane izvore, zatim u arhivsku građu i svjedočenja učesnika u konkretnim zbivanjima. Pored ostalog i zbog toga je ovo istraživanje dugo trajalo. A sve to još više je razvlačila činjenica da je istraživač i autor ovih redova jedan od aktera svih tih zbivanja kao stradalnik, siročić u tuđoj porodici i štíćenik desetak dječijih domova.

Od istraživačkih postupaka (tehnika) korišćeno je:

- pregled dokumentacije,
- pregled literature i publicistike,
- anketiranje i
- intervju.

Pregledom dokumentacije obuhvaćena je arhivska građa nekoliko arhiva u Bosni i Hercegovini, izvještaji, uputstva, analize i informacije organa vlasti i drugih subjekata (humanitarne organizacije, vojne jedinice, dječiji domovi, vjerske institucije).

Pregledom naučno-istraživačkih i književnih djela koja direktno ili indirektno govore o stradanju, spašavanju i zbrinjavanju ratne siročadi i druge ugrožene djece u ratu i nakon rata, kao i pregledom sličnih tekstova u časopisima i listovima, obrađena su sva dostupna djela i tekstovi koji doprinose osvjetljavanju ovog problema. Takođe, i informacije sa radija i televizije.

Anketiranjem bivše ratne siročadi, te razgovor s njima i drugim osobama koje su bile svjedoci stradanja, spašavanja ili zbrinjavanja ratne siročadi i druge djece ugrožene ratom, dobijeni su dragocjeni podaci o načinima i dimenzijama ratnog i poratnog stradanja djece.

Na taj način je cijela Bosna i Hercegovina prostor, a sva djeca-stradalnici i svi dječiji domovi **uzorak** ovog istraživanja.

Prikupljeni podaci sređeni su tabelarno, grafički i statistički, a tekstualno opisani i obrazloženi, tako da su lagani i pristupačni svakom čitaocu.

4. Očekivani rezultati

Prvi ostvareni pozitivni rezultat ovog istraživanja je samo istraživanje. Ovaj problem je zaslužio da se mnogo ranije istraži i izloži javnosti. Jer, evidentiranje i sređivanje činjenica o domskom zbrinjavanju djece - ratne siročadi, o njihovom vaspitanju i obrazovanju u označenom periodu, o nekim naučnim i pedagoškim zabludama itd. su rezultati koji se moraju uvažavati. A oni su samo djelimični i služe kao povod za dalje dobronamjerno istraživanje.

Zato su svi subjekti obrazovanja, biblioteke, naučne ustanove društvenog usmjerenja, međunarodne institucije, građani i drugi subjekti društvenog života potencijalni korisnici ovog istraživanja i ove publikacije. Oni su i poželjni istraživači i dobronamjerni tumači ove problematike u označenom periodu, ali i u svim drugim periodima, jer je briga za djecu i njihov zdrav razvoj jedna od osnovnih ljudskih tekovina i uslova opstanka vrste.

II dio

Traganje za optimalnim **(Period 1945-1948.)**

1. U v o d

1.1. Prethodna iskustva

Bogato iskustvo Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) 1941.-1945. godine, posebno narodnooslobodilačkih odbora tokom Drugog svjetskog rata na jugoslavenskim i bosanskohercegovačkim prostorima u brizi i spašavanju djece bez roditelja bila je dobra podloga za organizovanje privremenog i trajnog zbrinjavanja te djece u finišu rata i neposredno nakon njegovog završetka. Osim stečenog praktičnog iskustva putem organizovanih zbjegova po šumama i naseljenim bezbjednim mjestima, putem kolektivnih smještaja i **partizanskih dječijih domova** gdje god je to bilo moguće, postojala je i odgovarajuća politička i pravna regulativa u vidu smjernica, odluka, naredbi, pravila, propisa itd. o toj problematici¹⁾.

Pojedinačna pažnja ove vrste prema djeci zabilježena je u nekim partizanskim vojnim jedinicama već tokom ljeta i jeseni 1941. godine u Slavoniji, Bosanskoj krajini (bihaćkom i drvarskom kraju), te u zapadnoj Srbiji (o čemu je pisala užička "BORBA" od 19. oktobra 1941. godine nagovještavajući mjere koje će NOP ubrzo poduzeti). Međutim, prvi cjeloviti zvanični normativni akti narodnooslobodilačkog pokreta pod naslovima "ZADACI I USTROJSTVO NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA" i "OBJAŠNJENJA I UPUTSTVA ZA RAD NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA U OSLOBOĐENIM KRAJEVIMA" pojavili su se koncem februara 1942. godine u Foči,

¹⁾ Ramo Arnautović, navedeno djelo, str. 182, 515, 217, 261, 283.

popularno nazvani "fočanski propisi". Tim dokumentima regulisan je rad narodnooslobodilačkih odbora (NOO) kao novih organa vlasti, među čijim zadacima je bila i briga o nezbrinutoj djeci.

*"Ti propisi... nisu stvarali ništa novo, već su bili izraz dotle stečenog iskustva i dotle sprovedene organizacije, izvesna kodifikacija pravila nastalih u razvitku naše borbe... Velika istorijska vrednost svih tih dokumenata i sastoji se baš u tome što su tako potpuno bili ogledalo stvarnog razvitka. Nicali su iz prakse, iz žive realnosti"*²⁾. Kao primjer i putokaz kako treba raditi, fočanski NOO ubrzo je obnovio i oživio *Dječiji dom u Foči* u koji je smješteno 60 siročadi. *"Dobrovoljnim priložima građana i iz magacina Gradskog odbora obezbijedena je najnužnija odjeća, obuća i posteljina, a brigu o njima vodile su žene i djevojke, kao njegovateljice i vaspitačice. Za djecu u domu bila je organizovana posebna ishrana"*³⁾. Slično se događalo i u Bosanskoj krajini, pa su početkom septembra 1942. počeli sa radom dječiji domovi u Bosanskom Petrovcu i Štekerovcima kod Glamoča, u koje su sakupljena djeca bez roditeljskog staranja sa tih područja.

A već koncem novembra 1942. godine na Prvom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) u Bihacu, u izvještaju Socijalnog i Zdravstvenog odsjeka Izvršnog odbora AVNOJ-a konstatuje se: *"Najvažniji socijalni problem, koji treba da bude riješen - ma i na privremen način - u okviru Socijalnog odsjeka AVNOJ-a, jest problem zbrinjavanja i smještavanja na našem oslobođenom teritoriju hiljada izbjeglica i pogorelaca, hiljada djece bez roditelja... U tu svrhu bit će ovih dana upućena svim sreskim NOO upitnica (questionnaire), da bi se potrebni materijal mogao što prije sakupiti"*⁴⁾. Dalje se u izvještaju predlažu i zaključci koji su na zasjedanju usvojeni, a među njima

²⁾ Moša Pijade, intervju, Radio Beograd, 3.3.1957.; FOČANSKI PROPISI, Sarajevo 1981., str. 9.

³⁾ Luka Božović: FOČANSKA PARTIZANSKA REPUBLIKA, Foča 1982., str. 169.

⁴⁾ PRVO I DRUGO ZASJEDANJE AVNOJ-a, Zagreb 1963., str. 88.

tačka 3. koja glasi: “*Za djecu bez roditelja treba po mogućnosti urediti dječije domove. Prvenstveno moraju dječije domove urediti sva sreska mjesta i svi gradovi. Tome treba pristupiti odmah, tako da u najkraćem roku budu otvoreni dječiji domovi u svim sjedištima srezova i svim gradovima...*”⁵⁾. Na osnovu tih zaključaka sačinjeno je instruktivno uputstvo koje je tih dana objavljeno u “NARODNOM OSLOBOĐENJU”, to jest **Službenom listu** AVNOJ-a, a koje govori o detaljima tih permanentnih aktivnosti, čiji su rezultati brige za djecu ubrzo bili vidljivi u obliku masovnijeg otvaranja tzv. **partizanskih dječijih domova**, porodičnog smještaja i prihvata djece u vojne jedinice.⁶⁾

Pored novootvorenih dječijih domova u Drvaru, Livnu i Bihaću u koje je smješteno oko 400 mališana, do kraja decembra 1942. godine zbrinuto je više od 10.000 dječaka i djevojčica po drugim porodicama i 400 po pojedinim partizanskim vojnim jedinicama.⁷⁾ Tako se u okviru NOP-a, na bazi odgovarajućih političkih i drugih odluka u Bosni i Hercegovini formirao **paralelni front borbe**, front za spašavanje djece, pored onog fronta za odbranu i oslobođenje od okupatora i domaćih fašističkih formacija. Bila je to uistinu gigantska neprekidna aktivnost struktura NOP-a i građana patriota tokom cijelog Drugog svjetskog rata, jako podržana od tadašnjih rukovodstava Islamske vjerske zajednice, Pravoslavne i Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini. I autor ovog teksta bio je jedan od više hiljada tako spašenih dječaka i djevojčica, zbog čega smo doživotno a preko naših potomaka vječno zahvalni tim svijetlim primjerima požrtvovanja i ljudskog odnosa u najtežim trenucima.

⁵⁾ Isto, str. 89.

⁶⁾ Ljubica Perović: ZAŠTITA DJECE U NOB-u KROZ ODLUKE I PROPISE NARODNE VLASTI OD 1941-1947.G., Zbornik radova DECA, RAT, REVOLUCIJA, Beograd 1981., str. 677.

⁷⁾ Ramo Arnautović, navedeno djelo, str. 312 i 316.

Vakufski dječiji dom u Sarajevu, jedna od osam takvih ustanova koje su radile tokom Drugog svjetskog rata u glavnom gradu Bosne i Hercegovine

Izveštaj Socijalnog i Zdravstvenog odsjeka
Izvršnog odbora AVNOJ-a

SOCIJALNI ODSJEK

Najvažniji socijalni problem, koji treba da bude riješen — na i na privremen način — u okviru Socijalnog odsjeka AVNOJ-a, jest problem zbrinjavanja i smještanja na našem oslobođenom teritoriju hiljada izbjeglica i pogorelica, hiljada djece bez roditelja.

Do sada su ta pitanja, bez ikakvog sistema, rješavali od slučaja do slučaja pojedini NGO ili Komande mjesta. Podataka o broju popaljenih kuća u pojedinih općinama i srezovima nije bilo i nema, a isto tako nisu sakupljeni podaci o broju izbjeglica, pogorelica ili siročadi na oslobođenom teritoriju.

Socijalni odsjek pristupa sada sistematskom sakupljanju svih tih podataka bez kojih se ne može ni zamisliti efikasan i sveobuhvatan rad oko rješavanja pitanja zbrinjavanja i smještanja brojnih izbjeglica. U tu svrhu bit će ovih dana upućena svim sreskim NGO upitnica (questionaire), za bi se potrebni materijal mogao što prije sakupiti. Nema sumnje da bi
Iljanje podataka našim

3. Za djecu bez roditelja treba po mogućnosti urediti dječje domove. Preventivno mjesnu dječje domove urediti svu sreska mjesta i svi gradovi. Tuone treba pristupiti odmah, tako da u najkraćem roku budu otvoreni dječji domovi u svim središtna srezova i svim gradovima. Treba kod svih NGO razvijati inicijativa za otvaranje dječjih domova. Za sakupljanje potrebnih stvari za dječje domove treba angažirati naše masovne organizacije, prvotveno APZ i SKOS. Razumije se, da i kod smještanja djece bez roditelja treba prebacivanja djece u njihov rodni kraj, ukoliko

Faksimil dijelova
izveštaja i
zaključaka na
Prvom zasjedanju
AVNOJ-a u
Bihaću 1942.
godine

Jedino sigurno utočište jevrejske djece bile su Titove partizanske jedinice

Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943. godine potvrđena je i odobrena dotadašnja aktivnost Socijalnog i Zdravstvenog odsjeka AVNOJ-a u brizi za ratnu siročad i drugu ugroženu djecu, sugerišući dalje pojačane napore u tom pravcu. U to vrijeme na slobodnim teritorijama Bosne i Hercegovine i Hrvatske bilo je otvoreno i radilo 57 dječijih domova⁸⁾ sa oko šest hiljada djece svih nacionalnosti, pretežno iz Bosne i Hercegovine.

⁸⁾ Ljubica Periović, navedeno djelo, str. 678.

Zgrada Partizanskog dječijeg doma u Luči Palanci septembra 1942. godine, u koji su smještena kozaračka djeca oslobođena iz ustaškog logora Jastrebarsko kod Zagreba avgusta iste godine

Partizanski dječiji dom u Risovcu na planini Grmeč sa oko 200 siročadi spašenih posvuda, septembra 1942. godine

I ova zgrada u Drvaru služila je 1943. godine za smještaj Partizanskog dječijeg doma sa oko 150 djece raznih nacionalnosti i iz raznih mjesta Bosne i Hercegovine

Objekti jednog partizanskog dječijeg doma na slobodnoj teritoriji 1943. god.

Ručak u dvorištu dječijeg doma na slobodnoj teritoriji 1943. god.

Djeca partizanskog dječijeg doma u igri i zabavi 1943. godine

Radila je uspješno i folklorna sekcija...

Takvom trendu brige za djecu dat je novi poticajni impuls 1. decembra 1944. godine osnivanjem Privremenog socijalnog savjeta za zaštitu majki, djece i mladeži, čiji su zadaci, pored ostalog, bili briga i zaštita ratne siročadi, zaštita i zbrinjavanje 85.000 izbjegličke djece u Srbiji, osnivanje novih dječijih domova itd. Slijedom toga Povjereništvo za socijalnu politiku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) donijelo je **Odluku** broj 273 od 8. decembra 1944. godine o hitnom zbrinjavanju ratne siročadi i ostale ugrožene djece u dječije domove. U toj Odluci se, pored ostalog, navodi:

“U cilju što pravilnijeg i što hitnijeg izvođenja zaštite ratne siročadi, nezbrinute izbjegličke i druge socijalno teško ugrožene djece bez porodičnog staranja u Beogradu i Srbiji, a na osnovu ovlašćenja Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i u saglasnosti sa Povjerenikom za socijalnu politiku ASNO-a Srbije, o d l u č u j e m:

1) Na oslobođenoj teritoriji Vojvodine (prvenstveno Banata) i Srbije imaju se odmah planski i stručno organizovati grupni dječiji domovi i koncentrisana dječija naselja u mjestima za tu svrhu određenim od vojnih i zemaljskih NO vlasti.

Za smještaj grupnih dječijih domova imaju se preko nadležnih NO vlasti osigurati za tu svrhu najpogodnije javne zgrade, napušteni zamkovi i vile narodnih neprijatelja, zgrade oporavišta, kao i manastirski konaci, koje ustupe nadležna crkvena tijela. Koncentrična dječija naselja smjesticе se u onim dijelovima seoskih naselja Banata, koji su napušteni od neprijateljski raspoloženog njemačkog stanovništva.

Grupni dječiji domovi i koncentrisana dječija naselja osposobiće se za prijem 10.000 nezbrinute i socijalno teško ugrožene djece, prvenstveno djece palih boraca NOV i POJ, djece invalida i ostalih žrtava NO borbe, djeca aktivnih boraca NOV i POJ, izbjegličke djece i ugrožene djece koja su se do sada nalazila pod zatečenom, slabo organizovanom javnom zaštitom u Beogradu i Srbiji.

Svaka grupa dječijih domova, odnosno svako koncentrisano dječje naselje imaće kapacitet od najmanje 200 a najviše 1.000 smještene djece.

2) Grupni dječiji domovi i koncentrisana dječija naselja, kao državne socijalne ustanove, biće izdržavane iz državnih sredstava i vođene od strane nadležnih stručnih organa Povjereništva za socijalnu politiku NKOJ i Povjereništva za socijalnu politiku ASNOS-a, a uz saradnju izvršnog Narodno-oslobodilačkog odbora za grad Beograd, i vojnog delegata saniteta Vrhovnog štaba NOV i POJ pri Crvenom krstu.

Ratna siročad iz Bosne snimljena u Partizanskom dječijem domu u Lipiku 1943. godine, prije nego što će biti evakuisana preko Drave i Madarske u Vojvodinu, u tamošnje dječije domove. Fotografiju je sačuavao bivši štićenik toga doma Kcc Scjfo, a list "Oslobodjenje" objavio...

3) Organizaciju i kontrolu nad cjelokupnim radom grupnih dječijih domova i koncentrisanih dječijih naselja stavljam u dužnost načelniku Odjeljenja za zaštitu matera, djece i mladeži ovog Povjereništva, stručnom predstavniku Povjereništva za socijalnu politiku ASNOS-a i vojnom delegatu saniteta Vrhovnog štaba NOV i POJ pri Crvenom krstu. Cjelokupnu pedijatrijsku kontrolu nad radom dječjih ljekara, odnosno nad radom centara za zdravstvenu službu, ima vršiti upravnik Univerzitetske dječije klinike u Beogradu. Centralna uprava grupnih dječjih domova i koncentrisanih dječjih naselja ima se kao odgovorna formirati na terenu iz delegiranih stručnih organa Odjeljenja za zaštitu matera, djece i mladeži ovog Povjereništva NKOJ, Povjereništva za socijalnu politiku, narodno zdravlje i prosvjetu ASNO- Srbije, Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju, Izvršnog NOO za grad Beograd, Glavnog odbora Crvenog krsta i Univerzitetske dječje klinike.

4) Stručni predstavnik Povjereništva za socijalnu politiku ASNOS-a sa vojnim delegatom Saniteta Vrhovnog štaba NOV i POJ pri Crvenom krstu izvršiće u sporazumu sa stručnim predstavnicima ovoga Povjereništva izbor, mobilizaciju i raspoređivanje stručnog i dobrovoljnog osoblja za rad u grupnim dječjim domovima i koncentrisanim dječjim naseljima (pedijataru, vaspitača, sestara-nudilja, zaštitnih sestara, dobrovoljnih saradnika itd.).

5) Posebni grupni dječiji domovi urediće se za odojčad i djecu predškolskog doba, a posebni za djecu školskog doba od 7-14 godina starosti. Upravnici grupnih dječjih domova za odojčad i djecu predškolskog doba moraju biti dječji ljekari, a upravnici grupnih dječjih domova za djecu školskog doba moraju biti odabrani pedagozi ili istaknuti socijalni radnici na polju zaštite djece.

6) Nacrti pravilnika i stručnih uputstava za poslovanje grupnih dječjih domova i koncentrisanih dječjih naselja svih vrsta imaju se hitno izraditi od komisije stručnjaka i podnijeti mi na pregled i odobrenje (...).

7) Svako koncentrisano dječje naselje, smješteno i stručno odabrano, zdravo varoško ili zbijeno seosko naselje, neizostavno mora imati organizovane centre za:

- a) socijalno-zdravstvenu službu sa dječjim dispanzerom (savjetovalištem i dječjom poliklinikom);
- b) socijalno-zaštitnu službu (kolektivne kuhinje i trpezarije, intendanture, radionice za rublje i odjeću itd.);
- c) pedagoško-kulturnu službu.

8) U grupne dječje domove i koncentrisana dječja naselja ne mogu se smještati djeca sa otvorenom tuberkulozom, kao ni djeca sa težim tjelesnim ili duševnim manama. Isto tako ni trahomatozna djeca.

9) Za bolesnu, a naročito za djecu ugroženu od tuberkuloze, imaju se u zajednici sa Povjereništvima NKOJ i ASNOS-a, organizovati posebne socijalno-zdravstvene ustanove i to: na Oplencu (u oplenačkom hotelu i napuštenom dvorcu), u Fruškoj Gori na Vencu i u Arandjelovcu (...).⁹⁾

Ono što naročito dominira u ovoj Odluci svakako je **ležernost i ozbiljnost** istovremeno, sa kojom su vlasti ulazile u razrješavanje složenih problema nezbrinute djece i ratne siročadi širom Jugoslavije i, naročito, Bosne i Hercegovine. Ležernost se, prije svega, ogleda u ignorisanju realnih poteškoća i prepreka (prostornih, kadrovskih, zdravstvenih, materijalno-tehničkih, prehrambenih, finansijskih, tradicijskih), a ozbiljnost u potpunosti i preciznosti kriterija i traženih uslova za otvaranje dječijih domova i drugih načina zbrinjavanja. Moguće objašnjenje takvog postupanja bilo bi: 1) prethodno **iskustvo** te iste vlasti tokom rata, i 2) određivanje **okvira** nekog normalnog stanja u novim uslovima.

⁹⁾ SLUŽBENI LIST DF JUGOSLAVIJE, broj 3 od 9. februara 1945., str. 29.

Naime, ti ljudi dobrih namjera naučili su tokom rata da ne postoje bezizlazne situacije. Skupljali su, pod neprekidnom borbom, preživjelu djecu po zgarištima i bespućima, formirali dječije domove po šumama i selima, u pokretu, u ofanzivama, po okupiranim gradovima, bez odgovarajućih kadrova, prostorija, magacina, u veoma teškim uslovima i tako spasili na hiljade mališana. Pa zašto onda ne bi mogli i u uslovima relativnog mira i kakvog-takvog redovnog snabdijevanja? Jer, svi nedostaci u početnoj fazi mira sitni su prema onima u ratu - rezonovali su partizanski rukovodioci. A što se tiče kriterija za otvaranje dječijih domova u novim uslovima i mogućnostima, oni su samo okvir unutar kojeg su moguća dobra, bolja ili lošija, a prihvatljiva rješenja. Taj početni okvir nije zamišljen kao statičan, on je bio uslov za novootvorene dječije domove, ali se morao stalno dopunjavati i usavršavati kako je vrijeme odmicalo.¹⁰⁾ Ta ratna iskustva, ostvarena u veoma složenim uslovima i na način kako se vjerovatno nikada nigdje nisu sticala, predstavljaju posebnost Bosne i Hercegovine.

Pomenutoj Odluci prethodile su brojne odluke na nižim nivoima vlasti diktirane lokalnim uslovima i potrebama, kao ona Oblasnog NOO-a za Slavoniju, da se, zbog bezbjednosti, dječiji domovi iz Suhopolja, Lipika i Orahovice, u kojima su bila pretežno bosanska djeca, evakuišu u oslobođenu Vojvodinu. Isto tako, nakon citirane Odluke, slijedi podrška najviših institucija vlasti, kao naprimjer u **Deklaraciji** vlade Demokratske Federativne Jugoslavije od 7. marta 1945. godine, u kojoj se kaže: *“Vlada će posebnu pažnju posvetiti žrtvama rata: ratnoj siročadi...”* i drugima. A to je onda našlo mjesta i u prvom **Ustavu Demokratske Federativne Jugoslavije iz 1946. godine**: *“Država naročito štiti interese matere i djeteta osnivanjem... dječijih domova i obdaništa”* (član 24); zatim *“Djeca palih boraca i žrtava rata pod naročitim su staranjem države”* (član 35).

¹⁰⁾ Ramo Arnautović, navedeno djelo, str. 261, 279, 307, 324.

*
* *

Kako se vidi iz ovoga kratkog podsjećanja na ratna iskustva te političku i pravnu regulativu o brizi za djecu, postojao je **kontinuitet politike** NOP-a po pitanju odnosa spram djece u ratu, zasnovan na jasnim i stabilnim političkim i humanističkim stavovima od samog početka narodnooslobodilačke borbe naroda Bosne i Hercegovine. Budući da su djeca temeljni sadržaj budućnosti svakog prostora, možemo ustvrditi da je ta orijentacija NOP-a bila važna strateška pobjeda tog pokreta, koja mu je u vlastitom narodu i u svijetu obezbjeđivala važne političke poene i poštovanje.

Mora se, međutim, napomenuti da nisu samo NOP i njegovo najviše rukovodstvo, niti rukovodstva vjerskih zajednica bili iskreno zainteresovani za spašavanje, zaštitu i zbrinjavanje sve ugrožene djece u Drugom svjetskom ratu na tlu Bosne i Hercegovine, već su i sami **građani** svih nacionalnoti bili jako motivisani da na tom planu, prema datim uslovima i mogućnostima, daju svoj doprinos.¹¹⁾ Potvrđuju to, pored ostalih, i dva slijedeća primjera iz 1944. godine. Prvi govori o zahtjevu građana Mostara, putem dopisa Radnog odbora "Merhameta" ministru skrbi za postradale krajeve Zagreb, da im pomogne kod nadležnih kako bi bio poništen premještaj u drugi grad njihovog prvog aktiviste **dr. Šefkije Balića**. U dopisu se kaže da je dr. Balić najzaslužniji za "*postignute rezultate na zbrinjavanju 3.000 izbjeglica i 654 siročadi smještenih u mostarske obitelji...*", te da je "*njegovom zaslugom osnovan i do danas održan **Državni dječiji dom u Mostaru** pod čijim krovom je našlo sigurno sklonište veliki broj naše siročadi*", zbog čega je "*njegovo prisustvo u Mostaru neophodno potrebno radi bolje skrbi oko izbjeglica i njihove djece*". Drugi primjer govori o građanima Visokog koji se preko svog Radnog odbora "Merhameta"

¹¹⁾ Isto, str. 195; Arhiv Historijskog muzeja BiH, fond NDH, dok. 481/44, 31/44, 1218/44.

opiru razmješčaju domske djece po selima i nastoje da se održi i dalje radi **Dječiji dom** u tom gradu “*obzirom na savršeni red koji u njemu vlada, kao i obzirom na dosadašnji rad istog*” pošto se u domu “*nalaze uglavnom manja djeca i pošto seljaci... traže odrasliju djecu, većinom od 10-12 godina, i to vjerovatno u želji da bi im ista djeca mogla pomoći u poljskim radovima*”, pa i zbog toga Dječiji dom ne može “*da preda traženu djecu radi kolonizacije u visočkim selima*”. Istovremeno se preko “Merhameta” zalažu “*da se posveti veća briga djeci već smještenoj u porodice u Visokom i po selima i da taj odbor nastoji da se s tom djecom postupa kao i s kućnom čeljadi.*”

Ta njihova motivisanost posljedica je ispravnog shvatanja o zlom vremenu po djecu i da bez djece u daljoj perspektivi nema ni naroda, ni države. Na tom pitanju poklopili su se interesi svih naroda, političkih pokreta i vjerskih zajednica. I dok su svi drugi politički pokreti jednostrano i parcijalno gledali na pitanje djece, narodnooslobodilački pokret je na to pitanje odgovorio **jednakom brigom za svu ugroženu djecu**, bez obzira na naciju, vjeru, političku pripadnost roditelja i socijalno porijeklo, i to od samog početka rata. Tako su se u mnogim tadašnjim, a i kasnijim, dječijim domovima ravnopravna našla i djeca čiji su očevi bili pripadnici ustaških, četničkih, domobranskih, folksdojčerskih i drugih vojnih formacija, uživajući istu brigu i pažnju. Pa i da ništa drugo dobro nije učinio - taj NOP je brigom za djecu u najtežim uslovima po njih obezbijedio za sebe priznanje i poštovanje svih ljudi dobrih namjera.

2. Razmjere brige za djecu

Dakle, postojala su iskustva, naša i strana, a postojala je i političko-pravna regulativa o brizi za djecu, sa jakim osloncem na državu. Međutim, nikada ranije nije se desio takav konflikt, sa takvim posljedicama po djecu, kao što je Drugi svjetski rat koji je iza sebe ostavio ogroman broj ratne siročadi i nezbrinute ugrožene djece koju je trebalo hitno zbrinjavati, zaštititi i obrazovati. A njih je u Bosni i Hercegovini, prema zvaničnom popisu koji je započeo 1945. a završen 1946. godine, bilo 281.440 (Tabela 4 i 5). Trebalo je sve njih ili bar većinu zbrinuti, bilo privremeno ili trajno, i to u što je moguće kraćem roku! Za tako nešto **nisu postojala ničija iskustva**, osim donekle u Sovjetskom Savezu. A i njihova iskustva kao i ona u Francuskoj, Austriji, Njemačkoj, Hrvatskoj i drugim sredinama nisu mnogo pomagala jer su zasnivana na većem ukupnom konforu ustanova domskog tipa, a to znači za relativno mali broj djece. U to vrijeme (početak 1945.) Bosni i Hercegovini su najprihvatljivija bila bogata i raznovrsna iskustva iz Srbije, ali ni ona nisu bila odgovarajuća da olakšaju gotovo istovremeno zbrinjavanje tako velikog broja ugrožene djece, što je bila želja i namjera nove vlasti. Krenulo se takoreći “na sve ili ništa”, kao na početku oslobodilačkog rata 1941. godine, sa jasnim ciljem i puno, puno dobre volje, moglo bi se reći fanatične volje.

Već 30. maja 1945. godine, tj. petnaestak dana po oslobođenju Bosne i Hercegovine, upućena je naredba nadležnog ministarstva svim oblasnim odborima u kojoj se kaže: ***“Da bi ovo Ministarstvo moglo pravovremeno osigurati sva potrebna materijalna sredstva, kao i potreban broj vaspitača u dječijim domovima na cijelom području Federalne Bosne i Hercegovine, dostavite odmah slijedeće podatke:***

1. *Koliko ima na cijelom području oblasti nezbrinute djece i koje su doba starosti.*
2. *Ima li i koliko defektne djece.*

3. Ima li djece invalida i koliko.
 4. Postoji li dječiji dom odranije, je li državni ili privatni i sa kojim brojem djece.
 5. Sa kakvim sredstvima raspolaže ta oblast za održanje doma.
 6. Kakve poteškoće treba ukloniti da se što prije otvore potrebni domovi.
- Prednje smatrajte vrlo hitnim.**¹²⁾

MINISTARSTVO SOCIJALNE POLITIKE

Federalne Bosne i Hercegovine

Broj: 499/45

Sarajevo, 30. maja 1945.

OBLASNI ODBOR

MOSTAR.

Da bi ovo Ministarstvo moglo pravovremeno odgovoriti ova potrebna materijalna sredstva, kao i potreban broj vaspitačkih dječijih domova na ovoj području Federalne Bosne i Hercegovine dostavite ovašnji slijedeći podaci:

1. Koliko ima na ovdješnjem području oblasti neobrišane djece i koja su oba starosti.
2. Ima li i koliko infektno djece.
3. Ima li djece invalida i koliko.
4. Postoji li dječiji dom od ranije, je li državni ili privatni i sa kojim brojem djece.
5. Sa kakvim sredstvima raspolaže za oblast za održanje doma.
6. Kakve poteškoće treba ukloniti da se što prije otvore potrebni domovi.

Prednje smatrajte vrlo hitnim.

PREŠTVO S

OBLASNI NARODNI ODBOR ZA HERCEGOVINU
odjeljenje za socijalnu politiku

Broj: 597/45

Zbrinjavanje djece-izvještaj.
na broj: 499/45

Mostar, 16 juna 1945
2 prilog²

Ministarstvu socijalne politike
Federalne Bosne i Hercegovine

S a r a j e v o

U vezi akta ovog Ministarstva broj: 499/45 od 30 maja o.š. i po usmenom prethodju izaslaniku togga Ministarstva druga Kozovića Derviša 16 godina. Detaljniji podaci o ovoj djeci zasada nemamo. Za sajestaj ova djece bilo bi potrebno otvoriti 10 novih dječijih domova i to sa obveznika osnovnih škola 8 domova u srećnim mjestima i negdje u okolini Mostara, 1 dom sa srednjoškolsku omladinu i 1 za djecu iz ve, a najvažniji je problem zgrada, jer su sve veće zgrade porušene ili mnogo oštećene. Stručno osoblje trebalo bi osposobiti na jednom tečaju u Sarajevu, za koji bi ovaj odbor predložio kandidate. Bilo bi potrebno sa svaki dom osposobiti po dva učiteljske lica i to jedno za upravitelja, a drugo za učitelja. Na dalje potreban je svakom domu jedan ekonom-knjigovodja.

Faksimil naredbe vlasti i odgovora potčinjenih o zbrinjavanju djece (primjer)

¹²⁾ Arhiv Hercegovine Mostar, K.HONO, 1945., Socijalno, dok. 499/45.

Veoma brzo, u roku 20-30 dana, stigao je odgovor od svih oblasnih odbora, sa iscrpnim podacima prikupljenim po njihovim opštinama, kao i sa prijedlozima rješenja određenog stanja, što kao primjer pokazuje priloženi faksimil. Tako se došlo do preliminarnih podataka o broju nezbrinute djece, o broju ratne siročadi i ratne polusiročadi (djeca bez jednog roditelja), o broju postojećih i mogućnostima otvaranja novih dječijih domova, o zdravstvenom stanju te djece, o mogućnostima materijalno-financijske prirode itd. **Ti prvi podaci bili su zastrašujući, jer su govorili o stotinama hiljada ugrožene djece, o slaboj perspektivi,** ali i o postojanju 25 dječijih domova koji uspješno funkcionišu sa 2.300 zbrinute djece.¹³⁾ Spomenimo i lokacije tih dječijih domova: Sarajevo 8 domova, Banjaluka 3, Mostar 2, Visoko, Trebinje, Pale, Tešanj, Bos. Gradiška, Koran, Prijedor, Lušci Palanka, Kreka, Tuzla, Lukavac, a vrlo brzo otvoreni su i dječiji domovi u Sanskom Mostu i Bosanskoj Dubici sa novih 300 zbrinutih dječaka i djevojčica. Navedeni dokumenti sadrže mnogo podataka o tim dječijim domovima, od brojnog stanja i uzrasta djece u njima, do zdravstvenog stanja djece, broja i stručne spreme osoblja i načina izdržavanja. Primjera radi, navodimo izvještaje za grad Sarajevo i Banju Luku.

Dječiji dom Tuzla
1944. godine

¹³⁾ Arhiv BiH Sarajevo, ZAVNOBIH, Odjeljenje za narodno zdravlje i socijalno staranje, 1944/45., dok.bb; Ministarstvo socijalne politike, dok. 349/45. i 14316/45.

U Sarajevu se završetkom rata zateklo osam dječijih domova, i to jedan za dojenčad, dva za predškolski i pet za školski uzrast djece, mada u većini tih ustanova nije u potpunosti izvršena klasifikacija po uzrastu djece. Takođe, po domovima nije izvršena klasifikacija djece u pogledu zdravlja, pa zajedno borave djeca bolesna od blažih nezaraznih bolesti i blago mentalno retardirana djeca sa zdravom djecom. Svi domovi osim dječijeg doma "Merhamet" izdržavaju se iz državnih sredstava.

Tabela 1: Stanje dječijih domova u Sarajevu

Neki pokazatelji na dan 4.9.1945.	Dječiji domovi								Svega
	I	II	III	IV	Vakuf	Betlehem	Egipat	Merhamet	
Kapacitet dječijih domova	280	80	80	200	200	60	40	70	1.010
Imaju prostorija	23	14	13	17	17	10	16	10	120
Imaju stručnog osoblja	11	5	5	9	5	4	4	4	47
Imaju pomoćnog osoblja	15	15	3	15	8	4	7	4	71

U Banjoj Luci svršetak rata dočekala su tri dječija doma i dječiji dom u Bos. Gradiški. U svim domovima sastav djece po uzrastu je mješovit, od 3-14 godina. U izvještaju stoji da bolesne djece nemaju, da nijedan dječiji dom nema svog ljekara, medicinsku sestru niti pedagoga, kao i da stoje vrlo loše sa živežnim namirnicama, zbog čega je ishrana djece jednolična i nedovoljna, bez povrća i voća, itd.

Tabela 2: Stanje dječijih domova u Banjoj Luci

Neki pokazatelji na dan 4.9.1945.	d. dom Banja Luka	d. dom "Nazaret"	d. dom "Trapisti"	d. dom B. Gradiška	Svega
Trenutni kapacitet d. domova	256	74	127	132	589
Mogući kapacitet d. domova	350	300	300	-	950
Imaju prostorije	26	12	5	16	59
Prostorija za adaptaciju	1	4	4	-	9

Takođe, znatan broj djece privremeno zbrinute po nerodbinskim porodicama zatečen je 1945. godine u mnogim gradovima i naseljima Bosne i Hercegovine, od kojih za neke (uzorak) dajemo podatke u tabelarnom pregledu (Tabela 3), sa ciljem afirmativnog isticanja tih sredina zbog dobročinstva prema tuđoj djeci u veoma teškim ratnim uslovima. Ujedno da skrenemo pažnju na kolonu te djece koja su pohađala školu.

Tabela 3: Privremeno zbrinuta djeca po porodicama zatečena 1945. godine¹⁴⁾

Grad i okolina smještaja djece	Starost zbrinute djece			Ukupno zbrinuto djece	Od toga pohađalo školu
	1-6 g.	7-12 g.	13-16 g.		
1	2	3	4	5	6
Bos. Brod	26	44	13	83	18
Bos. Šamac	9	21	7	37	3
Čapljina	15	38	7	60	15
Konjic	29	61	18	108	12
Maglaj	12	26	5	43	7
Mostar	145	272	90	507	89
Sarajevo	452	936	400	1788	186
Stolac	22	61	32	115	21
Tuzla	50	72	21	143	32
Visoko	11	28	8	47	12
Zenica	84	189	73	346	42
Žepče	7	25	27(?)	59	3
Ukupno uzorak	862	1773	701	3336	438 (17,7%)

Akcija je tekla istovremenom realizacijom **tri osnovna zadatka**: a) Popis sve ratne siročadi i socijalno neobezbijeđene djece po opštinama, b) Prihvat i smještaj najugroženije djece i c) Otvaranje dječijih domova.

¹⁴⁾ Arhiv BiH, fond NDH, K.5 (Izbjegllice), dok.bb od 31.12.1942.; dok. bb od 20.3.1943.; dok. bb SPISAK DJECE KOLONIZIRANE PO PORODICAMA XI/42. do XI/43.; SUBNOR opština, i drugi izvori.

2.1. Popis djece

Prvi zadatak akcije (popis djece) izgledao je najlakši, ali se ubrzo pokazao kao veoma težak i složen. Naime, trebalo je na licu mjesta u svakoj gradskoj mahali i svakom zaseoku, idući od kuće do kuće, nepristrasno procijeniti koju djecu treba popisati, a koju od njih svrstati na listu prioritetnog zbrinjavanja. Stručnih kadrova koji će to obavljati nije bilo, čak ni dovoljno pismenih. *“Sreski odbor AFŽ-a Vlasenice, Srebrenice, Zvornika, a naročito Bijeljine, do maksimuma su angažovali cijelu organizaciju na ovom ogromnom zadatku... Stotine aktivistkinja odlazi u sva sela i zaseoke, u sva naseljena mjesta i popisuje djecu - ratnu siročad.”*¹⁵⁾ Brojne zaostale grupe četnika i ustaša ometale su i zastrašivale popisivače, iako su ovi imali oružanu pratnju. *“Među našim zadacima, tada, bili su i oni o obilascima sela i familija u kojima su se privremeno nalazila ratna siročad i druga nezbrinuta djeca... U te posjete išli smo ekipno: uz nas dvije ekipu su činila još 1-3 omladinca i 1-2 naoružana pratioca iz Službe bezbjednosti, jer je bilo odmetnika po šumama”*, sjeća se **Hajra Eminagić** koja će kasnije biti jedna od uglednih vaspitačica u mnogim dječijim domovima.

Savjesnost i odgovornost mnogih popisivača tada nije svugdje bila na visini, pa je taj posao urađen aljkavo, zbog čega je morao biti ponovljen. Rubrike obrazaca upitnika sa podacima za svako dijete popunjavane su različito, a neke nisu nikako, jer popisivači nisu imali nikakve seminarske pripreme, osim rijetkih izuzetaka. Dešavale su se (doduše rijetko) i špekulacije, pa su popisivana i djeca živih i zdravih (pa i imućnih) roditelja, očekujući neku materijalnu korist, dok neku djecu bez roditelja nisu popisali itd. A kako su popisivači u prvo vrijeme bili gotovo jedini informatori i propagatori o cilju i potrebi popisa i zbrinjavanja djece, to su i rezultati popisa u mnogim sredinama zavisili od njihove pismenosti i dobre volje. U nekim sredinama, naročito kod

¹⁵⁾ Nevena Dujanović-Kojić: BRIGA AFŽ-a ZA DJECU U RATU I NEPOSREDNO POSLIJE RATA U SJEVEROISTOČNOJ BOSNI; zbornik radova: DECA, RAT, REVOLUCIJA; Beograd 1981., str. 604.

muslimanskih familija, bilo je i otpora ili prikrivanja identiteta siročadi kako bi ih "spasili" od navodnog gubitka vjerskog odgoja i obrazovanja! Neki dobročinitelji su to tako iskreno mislili želeći djeci dobro, kao u primjeru ovog autora, drugi su špekulisali kako bi tuđu djecu zadržali u drugorazrednom položaju, kao čobane, sluge i slično. Dobrim dijelom i zbog toga je u dječijim domovima u prvo vrijeme nakon rata bilo relativno malo muslimanske djece...

U najvećem jeku akcije evidentiranja djece kojoj je potrebna društvena briga, Ministarstvo socijalne politike BiH koncem 1945. godine piše Ministarstvu socijalne politike FNR Jugoslavije:

"Problem zbrinjavanja nezbrinute ratne siročadi u Bosni i Hercegovini zadaje narodnim vlastima mnogo truda i brige.

Prikupljanje podataka o njima vrši se pod najtežim uslovima. Saobraćajne prilike i druge nezgode zadavali su mnogo muke radnicima na terenu. Ipak je uspjelo do sada sabrati podatke za 12.542 ratne siročadi bez oba roditelja palih boraca i žrtava fašističkog terora.

Jedan dio ove djece bez roditelja koloniziran je u Sloveniji, a drugi se zbrinjava unutrašnjom kolonizacijom... Naročito se u tome radu odlikuju okruzi banjalučki i tuzlanski gdje se prijavio znatan broj porodica da besplatno prime djecu... Gradski narodni odbor grada Sarajeva primiće 2.600 djece okruga bihaćkog i kolonizirati ih u samome gradu...

Kolonizirajući ratnu siročad bez oba roditelja, narodne vlasti nastoje da bi dobro stojeće porodice primile ratnu siročad bez oba roditelja besplatno, kako bi od eventualnih ušteta mogli zaštititi ratnu polusiročad...

*U tom slučaju Ministarstvo socijalne politike Bosne i Hercegovine moći će da zbrinjava ratnu siročad u duhu državnog plana o zaštiti djece i mladeži."*¹⁶⁾

¹⁶⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike Narodne vlade BiH, 1945. dok. 12532.

Pored obaveze redovnog informisanja pretpostavljene instance vlasti, citirani dokument pokazuje i dozu straha od neuspjeha, kao i motivirajuće afirmativno isticanje onih koji dobro rade, a sve to govori o dobronamjernoj, odgovornoj i ozbiljnoj strani vlasti u rješavanju ovog društvenog problema, ne bježeći ni od isticanja propusta i nedostataka ove akcije. Mnogo je sličnih dokumenata na ovu temu iz prvih mjeseci mira nakon Drugog svjetskog rata. Neki od njih daju upute, drugi izvještavaju, treći naređuju, četvrti ukazuju na slabosti i propuste, peti prijete i smjenjuju, itd. A sve da bi akcija bila što potpunija i uspješnija, u korist djece...

Dakle, popis djece je uspio, makar i sa manjkavostima, jer je velika većina djece, posebno ratne siročadi, pod pritiskom vlasti, iz anonimnosti došla putem popisnih upitnika na spiskove onih o kojima će država brinuti i školovati ih. U mostarskoj oblasti, a i u nekim drugim, primjera radi, čak su na svaki popisni list zalijepili i fotografiju djeteta¹⁷⁾, što je tom poslu davalo još veći značaj i ozbiljnost u očima građana i rodbine kod kojih su se nezbrinuta djeca nalazila. Jer, mnogi od tih rođaka i građana, bez obzira na njihovo siromaštvo i nemogućnost da izdržavaju i školuju rodbinsko ili nerodbinsko siročće, ne bi rado dali tuđe dijete u neizvjesnost. I to je bio jedan od razloga opiranja prilikom popisa, naročito prilikom preuzimanja djeteta radi smještaja u dječiji dom. Uspješnost popisa utoliko je veća što je tako masovno vršeno prvi put na ovim prostorima u historiji socijalne zaštite djece i sa vrlo skromnim prethodnim iskustvima.

U kancelarijama svih okružnih narodnih odbora tih dana našle su se hrpe spiskova ratne siročadi i druge nezbrinute djece sa svih opštinskih i gradskih područja. Pored djece poginulih boraca Narodnooslobodilačkog rata (NOR-a) i žrtava fašističkog terora, spiskovi su sadržavali veliki broj izbjegličke djece iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine. Neki od njih imali su jednog ili oba roditelja, ali jedni za druge nisu znali gdje su, pa su se tražili. To je dodatno usložnjavalo posao organa vlasti i dječijih domova.

¹⁷⁾ Arhiv Hercegovine Mostar, K.HONO, 1945., Socijalno.

44 te prijave djece ugrozene

Gradski Narodni Odbor u Mostaru
Odjeljenje za socijalna politiku
Broj 12408/45.

Mostar, 17. XII. 1945.

S P I S A K

roditelja na području grada Mostara, za
decembar 1945.

Popis

Nekbrinite djece

Spisak

u N.O.O. sa područja općine

1
2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

Spisak

Popis

od koga

GRADSKI N.O. ODBOR MOSTAR

S P I S A K D J E C E

DJEC

Broj:
Predmet:

17. 12. 1945

*Podjela o. u. ugrozene djece
gjeruđer godine II.*

Res. org.

1.

2.

17. 12. 1945

17. 12. 1945

Faksimili dokumenata o izvršenom popisu ugrozene djece 1945/46. god.

Округ Насел Срез Мостар Село Мостар

Лични подаци

потпуно неизбринутог дјетета палог борца Ј. А. и жртава фашистичког терор

ДЈЕЦА БЕЗ РОДИТЕЉА

ПОДАЦИ

дјетета чији су родитељи страдали за вријеме

Округ Насел Срез Љубић Село Љубић

Лични подаци

потпуно неизбринутог дјетета палог борца Ј. А. и жртава фашистичког терора

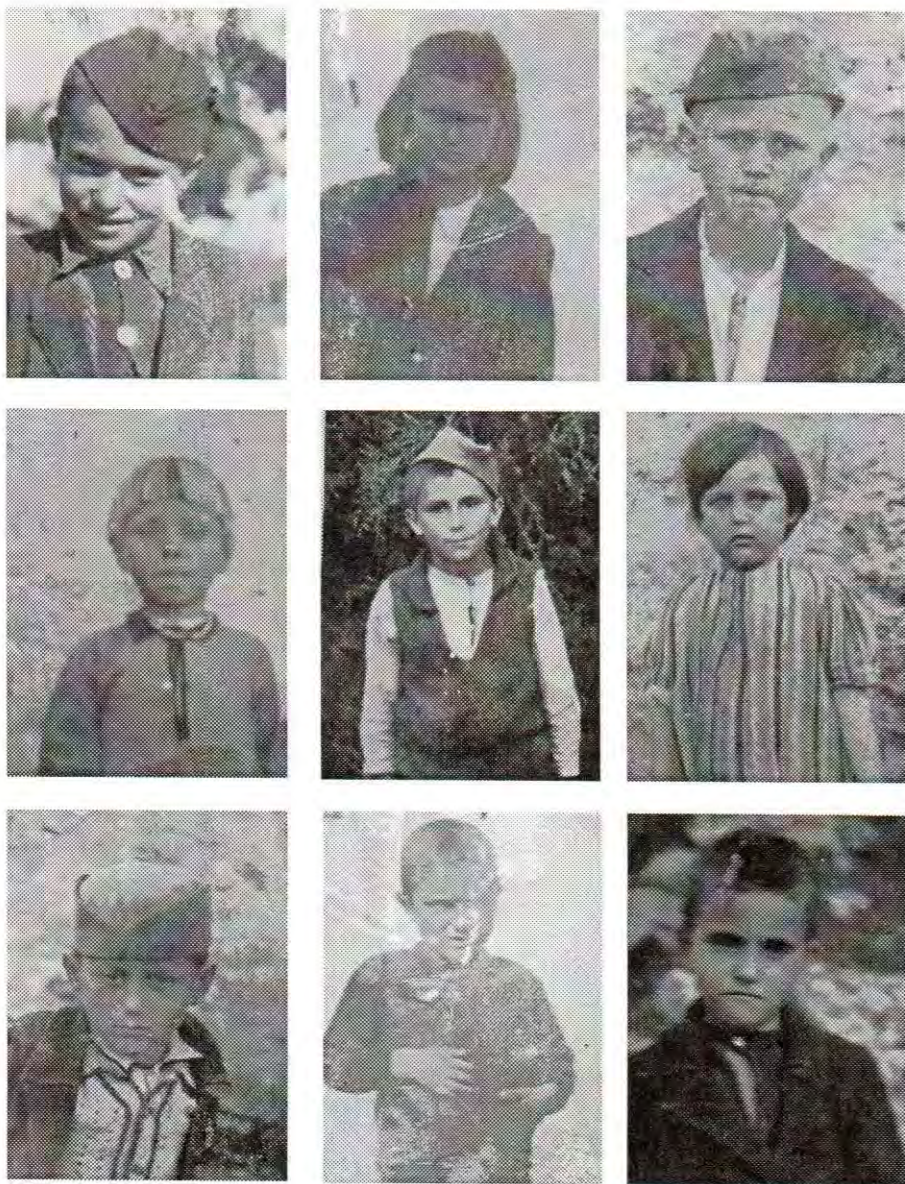

1	Презиме (очево име) и име	<u>Yahic Salim Beg</u>
2	Пол, година и мјесто рођења, народност и вјероисповјест	<u>muško, 1938, Љубић, Хрват, муслиман.</u>
3	Учи ли школу и коју	<u>Ne uči</u>
4	Да ли је без оба родитеља (ако има једног родитеља, зашто он није способан да га издржава и подиже)	<u>Rođite mame i Roditelja</u>
5	Како и када је дијете изгубило крвницица Ко се приаремно стара о дјетету	<u>Rođitelji mame i majke, u selu u 1945. godini.</u> <u>rodbe</u>

Faksimili popisnih lista djece 1945. godine

Fotografije neke od djece sa popisnih lista (primjer):
Odozgo, s lijeva na desno: Drago, Krsto, Božica, Anda,
Desanka, Gojko, Zora, Ljeposava, Nada,

Odozgo, s lijeva na desno: Mirko, Stojanka, Omer, Anica, NN,
Dragica, Luka, Žarko, Radojko,

Odozgo, s lijeva na desno: Ilija, NN, Pero, Šćepanija, Branko,
Cvijeta, Anto, Ljubica i NN.

Odozgo, s lijeva na desno: Senka, Momčilo, Radovan, Cvija,
Milorad, Čedo, Draga, Marija, Savo.

Odozgo, s lijeva na desno: Mihajlo, Milan, Krstinja, Trivko.

Kao krajnji rezultat aktivnosti na popisu ratne siročadi i ostale neobezbijedene djece, koje su istovremeno provođene i u svim tadašnjim republikama Jugoslavije, bile su dvije tabele koje ovdje predstavljamo u cjelini radi poređenja stradanja djece¹⁸⁾ u pojedinim dijelovima Jugoslavije i doprinosa narodnooslobodilačkoj borbi 1941-1945. godine. Iz Tabele 4 vidi se da je od ukupnog broja ratne siročadi na prostoru cijele Jugoslavije, u Bosni i Hercegovini bilo 53,8 posto te

¹⁸⁾ Nevenka Novaković: POSLJEDICE NOR-a NA RAZVOJ DJECE I BRIGA NARODNE VLASTI ZA NJIHOVO OBEZBJEDIVANJE PRED KRAJ OVOG RATA I U OSLOBOĐENOJ ZEMLJI, Zbornik radova: DECA, RAT, REVOLUCIJA, Beograd 1981., str. 671.

djece, a iz Tabele 5 da je u odnosu na broj stanovnika najviše socijalno neobezbijedene djece takođe bilo u Bosni i Hercegovini. Zbirom cifara za Bosnu i Hercegovinu iz obje tabele dobijamo fantastičnu cifru od 281.440 ugrožene djece, što je 42,2 posto od tada ukupno ugrožene djece u Jugoslaviji. Sve to pokazuje koliko su teške i složene uslove za rad imali ljudi koji su 1945. godine krenuli u realizaciju gigantske akcije zbrinjavanja ratne siročadi i druge socijalno ugrožene djece u Bosni i Hercegovini.

Tabela 4: Ratna siročad prema popisu 1945/46. godine

Narodna republika	Grupe djece prema starosti				Ukupno
	do 6 g.	7-14 g.	preko 14	nepoznato	
Srbija	25.503	32.398	7.254	-	65155
Hrvatska	7.277	17.800	3.366	3820	32263
Slovenija	7.890	6.044	2.854	-	16788
Bosna i Hercegovina	39.664	86.194	26.058	-	151916
Makedonija	6.608	2.389	694	7	5464
Crna Gora	3.433	5.133	1.005	2095	11666
Jugoslavija ukupno	86.141	149.958	41.231	5922	283252

Tabela 5: Socijalno neobezbijedena djeca prema popisu iz 1945/46. godine

Narodna republika	Grupe djece prema starosti				Ukupno
	do 6 g.	7-14 g.	preko 14	nepoznato	
Srbija	58.176	75.958	19.629	-	153.763
Hrvatska	7.476	25.592	4.870	67	38.005
Slovenija	2.646	2.027	957	-	5.630
Bosna i Hercegovina	43.131	65.625	20.768	-	129.524
Makedonija	18.919	21.116	7.564	-	47.599
Crna Gora	3.115	4.513	809	-	8.437
Jugoslavija ukupno	133.463	194.831	54.597	67	382.958

2.2. Kolonizacija djece

Drugi zadatak akcije (prihvat i smještaj najugroženije djece) bio je i u svom nacrtu najteži, najsloženiji i onaj faktor koji je proizvodio najviše straha kod organizatora i realizatora. A da je taj strah bio opravdan govore tabele 4 i 5, kao i stroga naredba države **o namjeri** da

maksimalno zaštititi svu ugroženu djecu. Ovaj zadatak akcije realizovan je gotovo istovremeno na četiri odabrana načina: **1) Smještaj djece po rodbinskim i nerodbinskim porodicama u Bosni i Hercegovini; 2) Smještaj djece u dječije domove u Bosni i Hercegovini; 3) Smještaj djece u dječije domove izvan Bosne i Hercegovine i 4) Smještaj djece po nerodbinskim porodicama izvan Bosne i Hercegovine.**

Kao svojevrsna zanimljivost karakteristična za sve opštine, a nevjerovatna za današnje poimanje, je činjenica da je sve te poslove organizovao i realizovao veoma mali broj ljudi. I gotovo svi, u svim sredinama, bili su nekvalifikovani i nestručni u odnosu na današnje zahtjeve po tom osnovu! Pa ipak su **ostvarili takav učinak, u cjelini, kakav srazmjerno nigdje, prema dostupnoj literaturi, nije postignut i kakav se vjerovatno teško može ponoviti.**

Uz popis, takoreći u hodu, vršeno je i djelimično zbrinjavanje ratne polusiročadi i ostale neobezbijeđene djece prvenstveno kod rodbine ili kod nerodbinskih porodica, uz nadoknadu ili besplatno. Na taj način do polovine jula 1945. godine zbrinuto je preko 20.000 mališana. Najveći broj te djece smješten je po porodicama u Semberiji, okolini Brčkog, Tuzle i u Sarajevu. Takođe, izvjestan broj djece zbrinute tokom rata po porodicama većeg broja naselja i gradova ostala su kod njihovih domaćina i nakon rata, mada su vlasti **nastojale da svu ratnu siročad preuzmu u dječije domove**, ali su mnoga tamo ostala zbog naprijed navedenih otpora. U istom periodu, u 42 dječija doma u Bosni i Hercegovini, trajno je zbrinuto 6.390 ratne siročadi, tj. djece bez oba roditelja. *“Potreba za otvaranjem novih domova je velika, jer još hiljade nezbrinute siročadi ugroženo je glađu, golotinjom i zimom.”*¹⁹⁾

Napominjemo da je prvobitna namjera i želja vlasti bila da se sva ratna siročad i ratna polusiročad smjeste u dječije domove, da se tamo odgajaju i obrazuju do osposobljenosti za samostalni život. *“Dječiji domovi su socijalne ustanove u kojima se odgajaju djeca kojoj je potrebna socijalna, ekonomska i vaspitna zaštita da budu produktivni članovi radnog naroda. Zadaci dječijih domova su:*

¹⁹⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike, 1945., dok. 1093 i 3960.

- Očuvati život i zdravlje djece pravilnom njegom i ishranom,
- Osigurati obrazovanje predškolske i školske djece, a za defektnu djecu specijalno obrazovanje i vaspitanje,
- Odgajati djecu u duhu tekovina narodnooslobodilačke borbe,
- Razvijati kod djece ljubav i pravilan odnos prema radu i smisao za život i rad u kolektivu,
- Organizovati slobodno vrijeme djece tako da ga provedu u zabavi i korisnom radu,
- Naučiti djecu da čuvaju narodnu imovinu,
- Nastojati da djeca steknu neophodne higijenske i društvene navike, da budu primjernog ponašanja, tjelesno otporna, izdržljiva i disciplinovana i tačna u izvršavanju obaveza,
- Pomoći djeci u izboru školovanja i zanimanja, pobrinuti se za njihov prijem u školu ili zaposlenje po odlasku iz dječijeg doma.²⁰⁾

Međutim, kako je vrijeme odmicalo sve se više uviđalo da je ta orijentacija zasnovana na nerealnoj procjeni i da je nemoguće svu ugroženu djecu smjestiti u dječije domove, pored najbolje volje. Zato se već od avgusta 1945. godine težište ove velike društvene akcije preusmjerava na privremeni smještaj djece po porodicama (**kolonizacija**)²¹⁾ u Bosni i Hercegovini (unutrašnja kolonizacija) i izvan Bosne i Hercegovine (vanjska kolonizacija), uz istovremeno intenzivno otvaranje novih dječijih domova. Cilj je bio dobiti na vremenu i zbrinuti što veći broj djece, da bi ih kasnije postepeno povlačili i smještali u dječije domove, naročito onu djecu iz tzv. vanjske kolonizacije.

2.2.1. Spoljnja kolonizacija

U dramatičnom ali brižnom i odgovornom dopisu svim okružnim narodnim odborima u Bosni i Hercegovini, Ministarstvo socijalne politike NR BiH piše:

²⁰⁾ Isto, K.13, dok. 21330/46. PRIVREMENA UPUTSTVA O RADU U DJEČIJIM DOMOVIMA.

²¹⁾ Termin koji je upotrebljavan pred Drugi svjetski rat, u toku rata i nakon Drugog svjetskog rata, što se vidi iz arhivskih dokumenata tih perioda.

“Na pragu smo zime a desetine hiljada naše ratne siročadi u Bosni i Hercegovini ostalo je još nezbrinuto, golo i boso. Naša je zemlja razorena i lagano se obnavlja, pa ne možemo i pored naše najbolje volje i obilne materijalne pomoći Saveznog Ministarstva Socijalne Politike da zbrinemo našu djecu, našu ratnu siročad. Stoga smo zamolili bratsku Sloveniju da nam primi ratnu siročad preko zime a možda i nekoliko mjeseci poslije zime, dok ne budemo u mogućnosti da im pružimo bolji život ovdje kod nas. Mi to činimo da bi našu djecu spasili od predstojeće zime kako ne bi djeca u porušenim kućercima i slaboj obući i odjeći poskapala od zime. Bratska Slovenija prihvatila je i razumjela naše potrebe i obavezala se da će primiti pet hiljada ratne siročadi. Ministarstvo Socijalne Politike Federalne Slovenije uputilo je već drugaricu u Sarajevo, koja će organizirati transporte djece za Sloveniju. Naša djeca u Sloveniji biće primljena sa velikom ljubavi i smještena u odabrane bolje familije gdje će im biti vrlo dobro.

*Transporti naše djece iz cijele Bosne i Hercegovine obaviće se u roku od mjesec dana i to određenim redom. **Pristupite odmah** prikupljanju ratne siročadi po srezovima, da bi mogli vašu djecu u određeno vrijeme transportovati. (...)*

1. Prikupite djecu (ratnu siročad) prvenstveno iz srezova, koji su najviše stradali i koji su najsiromašniji, naročito djecu koja nemaju dobar obezbijeden stan za zimu. Prikupljenu djecu popišite u spiskove koje prilažemo, te spiskove ostavlja svaki srez kod sebe, a lične podatke koje Vam prilažemo (plavi) ispuniće se za svako dijete koje odlazi i predaće se vođi transporta, koji će te podatke ponijeti s djecom u Sloveniju. U okružnim mjestima treba djecu dezinficirati i pregledati kod ljekara, koji će odvojiti zdravu djecu za transport (nikako se ne smije slati otvorena tuberkuloza i kožne zarazne bolesti: trihofitija).

2. Spremiti suhe hrane za 5 dana svakom djetetu...

3. Pratlja djece: svaki transport djece sačinjavaće njih 500. Na svako 50 djece odredite jednog sprovodnika, tj. na cijeli transport 10 sprovodnika (vaspitačica), zatim jednog vođu transporta koji će biti odgovoran za transport djece do Ljubljane i dalje do prihvatista Kamnika. On će ponijeti lične podatke te djece, voditi nadzor nad djecom

transporta i osobljem. Nakon završenog puta podnijeti će izvještaj Okružnom narodnom odboru a vi ćete izvijestiti naše Ministarstvo.

Pored toga uz svaki transport treba odrediti po jednog ljekara i bolničarku koji će ponijeti sa sobom pribor za prvu pomoć.

Djecu odjenite i obujte koliko možete. Za slučaj da se ne mogu djeca do određenog roka skupiti iz svih srezova, dodajte ratnu siročad iz postojećih dječijih domova. Prikupljanje djece obavite pomoću antifašističkih organizacija kako bi akcija što prije uspjela. Usput će biti organizovane prolazne kuhinje za djecu u Slavenskom Brodu i Zagrebu”²²⁾ (...)

Putovanje u sigurnost:

Ispraćaj i odlazak djece-ratne siročadi iz Bosne i Hercegovine za Sloveniju 1945. godine, u okviru dogovora o pomoći za prevazilaženje veoma teške socijalne situacije u BiH prvih mjeseci nakon završetka Drugog svjetskog rata

²²⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike, dok. 7945/45. i dok. 2706/46.

Tako je zbrinuto pet hiljada djece iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, a najviše iz istočne Bosne. Većina te djece razmještena je po porodicama koje su dobrovoljno ponudile svoje gostoprimstvo, a manji dio po slovenačkim dječijim domovima (Slivnica, Predvor, Mokrice, Polzela, Vransko, Kamnik i drugi). Osim toga u Sloveniji je uspostavljena naša posebna služba od 10-15 delegata i vaspitača koji su stalno obilazili djecu po hraniteljskim porodicama i dječijim domovima kako bi se i naša djeca a i domaćini lakše privikli jedni na druge i rješavali eventualne probleme. A i da bi se izbliza pratio tok boravka naše djece u novoj sredini.

Izvještavajući nadređeno Ministarstvo socijalne politike Jugoslavije u Beogradu, Ministarstvo socijalne politike BiH o provedenim aktivnostima piše:

“Odluka da se pristupi koloniziranju ratne siročadi po porodicama znatno će olakšati zbrinjavanje djece u našoj federalnoj jedinici u kojoj je usljed pustošenja okupatora i žalosnog bratoubilačkog trvenja ostao veliki broj nezbrinute ratne siročadi.

Ni na koji drugi način ne bi mogli svu djecu zbrinuti, jer je nemoguće svu djecu smjestiti u domove radi nedostatka podesnih zgrada, potrebnog inventara i stručnog osoblja.

U nas su se u Bosni i Hercegovini vodile uporedo spoljašnja i unutrašnja kolonizacija djece.

Spoljašnju kolonizaciju djece u Sloveniji više smo forsirali radi vremena, da bi se djeca lakše sabrala i da ne bi putovala po zimi. Ta je kolonizacija već završena, a kako smo je izveli vidjećete iz plana, koji vam prilažemo. (...)

Ujedno izvještavamo da će u Bosni i Hercegovini biti više od 11.000 ratne siročadi koliko ih je predviđeno za kolonizaciju.”²³⁾

²³⁾ Isto, dok. 10649/45.

a) Učinjeni propusti

Međutim, prilikom realizacije ove akcije, i pored dobre organizacije i kontrole, činjeni su propusti i greške, koje ujedno svjedoče i o bosanskom mentalitetu, o čemu govori dopis Ministarstva socijalne politike Jugoslavije od 21. novembra 1945. godine upućen Ministarstvu socijalne politike Bosne i Hercegovine:

“Ministarstvo socijalne politike Slovenije poslalo nam je prepis akta... koji je uputilo tome Ministarstvu 13. novembra 1945. god. u vezi s kolonizacijom bosanske dece u Sloveniji.

Iz ovoga akta čija vam je sadržina poznata vidi se, da se koloniziranje ne vrši sa onom pažnjom i predostrožnošću koja je neophodno potrebna kod ovako velikih poduhvata kao što je koloniziranje 5.000 dece u porodice.

Propusti koji se u gornjem aktu navode svakako su posledica brzine kojom se transportuju deca. Nastojanje viših vlasti da se deca otpreme u Sloveniju pre nastupa zime sasvim je razumljivo, ali ono ne opravdava ove propuste, koji mogu imati veoma teške posledice.

Opšte je poznato da su zarazne kožne bolesti favus i trihofitija veoma razvijene u Bosni, i da se od deteta na dete veoma lako prenose, a pod današnjim uslovima njihovo lečenje skopčano je s velikim teškoćama. U Sloveniji je ova bolest veoma retka, i baš zbog toga mora se pokloniti naročita pažnja prilikom pregleda dece pre transportovanja da bi se utvrdilo da li su potpuno zdrava. Odašiljanje 130 dece u Sloveniju koja boluju od favusa i trihofitije svakako je veliki propust koji se nije smeo desiti. (...)

Odašiljanje u Sloveniju dece preko 14 godina kao i one koja imaju roditelje takođe pokazuje, da se prikupljanje i transportovanje vrši bez dovoljno pažnje, i da su posledice koje otuda potiču nesrazmerno štetnije od koristi koja se dobija zbog brzine kojom se prikupljanje obavlja. (...)

Stoga se dešava da prava ratna siročad ostanu negde po strani, a pod zaštitu se uzmu deca sa roditeljima, pa i ona kojima je kod kuće bilo relativno dobro. Ministarstvo koje vodi ovu akciju i za nju odgovara,

mora imati u vidu sve ove činjenice, i u prihvatilištu kojim rukovodi Ministarstvo, sprovesti najstrožiju kontrolu i preko organa koji tamo rade utvrditi da li svako dete zaista ispunjava uslove propisane za kolonizaciju dece. Trud koji će se morati utrošiti na ispravljanje ovih grešaka, biće nesravnjivo veći od onoga truda koji je potreban za pravilnu kontrolu ispunjavanja propisanih uslova za kolonizaciju.

Pravljenje spiskova dece sa tačnim podacima o deci, pretpostavlja osnovni i neophodni uslov pravilnog transportovanja i raspoređivanja dece. Vođe i pratioci transporta moraju znati broj dece koju vode i imati podatke o svojoj deci. Ako se šalju manja deca, koja ne znaju svoje podatke, neophodno je potrebno da im se pre polaska na put daju aluminijski medaljoni oko vrata u koje se stavi listić sa podacima o detetu. Ovi medaljoni su veoma jeftini i daju se lako izraditi, a njihova upotreba je od ogromne koristi.

Greške koje se učine u početku akcije teško će se kasnije otkloniti. Zbog njih će na prvom mestu trpeti deca, a zatim one imaju teške političke posledice.

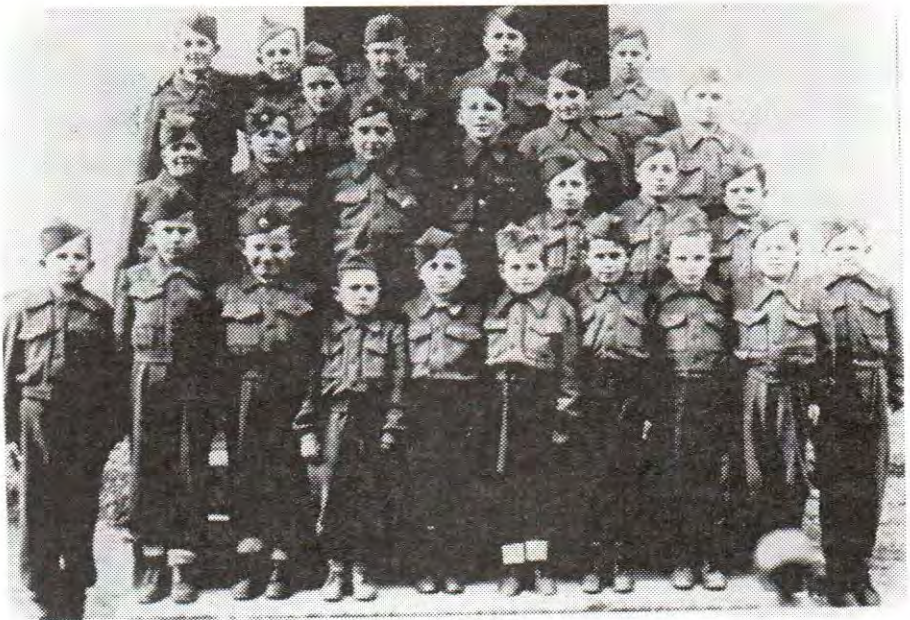
Stoga se skreće pažnja Ministarstvu da odmah poduzme sve mere, kako bi se ove greške što pre otklonile.”²⁴⁾

Među pobrojane greške i propuste treba dodati i ovu: često su razdvajani braća i sestre i upućivani na razne strane, što je imalo negativnih posledica u psihičkom razvoju djece. Mnoga tada razdvojena djeca traže se i danas i vjerovatno se nikada neće naći, jer su ona najmlađa u novim porodicama i sa novim prezimenima izgubila sjećanje na stare, ili takvog sjećanja nisu ni imala. To je i najveći propust i greška tih inače dobronamjernih ljudi. Sve ostalo im se može oprostiti, jer su željeli najbolje. A to najbolje je sama akcija, onakva kakva je bila. Očajnička, u izuzetno teškim uslovima toga vremena, ali sa plemenitim namjerama i željama.

²⁴⁾ Isto, dok. 10419/45.

b) Dragocjena pomoć

O toj akciji i vremenu provedenom u Sloveniji pričali su, kasnije, najljepše priče mnogi dječaci i djevojčice po dječijim domovima u BiH, po školama i porodicama dobročinitelja, po literarnim tekstovima, zidnim novinama i knjigama... I autor ovih redova slušao je te priče i divio se Slovencima zbog njihovog dobročinstva i ljudske pažnje prema našoj djeci. A i sa druge strane, od slovenačkih porodica, brojna su priznanja o vrijednostima i lijepom izražavanju naše djece. Tako je **Kunst Marija** iz Ljubljane putem Ministarstva tražila da je obavijeste gdje se nalazi njena bivša štićenica M. F. kako bi je posjetila i donijela joj odjeću i poklone. Isto je tražila i **Srebrotnjak Dorca** iz Tržiča kako bi poslala toplu odjeću i obuću svojoj bivšoj štićenici M. B.²⁵⁾ I tako dalje. U tom traganju i prepisci naše Ministarstvo je bilo veoma ažurno.

Grupa bosanske djece u Dječijem domu Vrhnika u Sloveniji 1945. godine

²⁵⁾ Isto, K.13, dok. 1823/46.

Naravno, kolonizacija, odnosno privremeni razmještaj naše djece vršen je i u Hrvatskoj, Vojvodini, Srbiji i Bugarskoj, ali u mnogo manjem obimu, jer su i tamo tekle slične akcije. Početkom 1946. godine u Hrvatskoj se nalazilo 2.329 djece iz BiH smještenih po dječijim domovima i porodicama; u Vojvodini 1.371 pretežno u dječijim domovima; u Srbiji 1.003 pretežno po nerodbinskim porodicama i dječijim domovima, i u Bugarskoj 74 djece po dječijim domovima i lječilištima.²⁶⁾

Sve to pomoglo je da se ublaži pritisak na slabašne dječije domove u BiH i blagovremeno zbrine što veći broj djece dok se ne poboljšaju ekonomske prilike u zemlji, na čemu se intenzivno radilo. Ujedno, to je i vid dragocjene pomoći Slovenije, Hrvatske, Srbije, Vojvodine i Bugarske Bosni i Hercegovini u tim teškim trenucima, što se nikada ne bi smjelo zaboraviti.

2.2.2. Unutrašnja kolonizacija

U naprijed citiranom izvještaju nadležnom saveznom Ministarstvu socijalne politike, pored ostalog, piše:

“Sprovođenje unutrašnje kolonizacije ide nešto teže, ali u tom pravcu već smo prevalili pola puta, jer smo izvršili sve pripreme, stvorili plan po kome se kolonizacija djece sada izvodi...”

Naši delegati se već nalaze u pojedinim okruzima i rade na terenu. Prema određenom planu održavaju konferencije u okruzima, organizuju ekipe koje će na sreskim i mjesnim odborima provesti plansku kolonizaciju djece. (...)

Najveća smetnja pri kolonizaciji djece bio je loš saobraćaj, te se nije mogao u svim okruzima na vrijeme izvršiti popis ratne siročadi. Izgleda da će i u onim okruzima gdje je izvršen popis biti još nepopisane djece koja će se morati kolonizirati.” (...)

²⁶⁾ Isto, K.8, dok. 6485/46.

Sada je sva pažnja nadležnih ponovo usmjerena tzv. unutrašnjoj kolonizaciji, odnosno zbrinjavanju djece po dječijim domovima i nerodbinskim (hraniteljskim) porodicama u Bosni i Hercegovini. Doduše, to se i do sada u manjoj mjeri činilo, paralelno sa popisom i tzv. vanjskom kolonizacijom. Ovaj treći val masovnog privremenog ili trajnog zbrinjavanja ratne siročadi, polusiročadi i druge neobezbijeđene djece trajaće najduže. Pored terenskih ekipa za popis i prikupljanje djece, bili su angažovani i svi učitelji po školama, naročito seoskim, da u kontaktima sa mještanima i na roditeljskim sastancima "snimaju" stanje i propagiraju ovu humanu društvenu akciju. Oni su službenim licima davali najpotpunije i najkorisnije podatke i prijedloge o tome koje dijete treba slati u dječiji dom, a koje u hraniteljsku porodicu, kao i o tome koje su porodice povoljne, a koje nepovoljne da prime tuđu djecu na brigu i odgoj. Ilustracije radi neka o tome kaže dio pripovijetke "TRAGOM PTICA" ovog autora:

"... Iz razgovora sa djecom saznadoh da ih je mnogo bez jednog ili oba roditelja, siročad. Meho, Ismet, Fahrudin, Dragan, Šućro, Ramiz, Hajrudin, Mitar, Šemso, Šefko, Rahman i još nekolicina prvačića nemaju nikog od bliže rodbine! Brigu o njima vodi daljnja rodbina ili komšije. Devetogodišnji Rahman je još i nijem, rekoše da je zanijemio od straha kada su ga četnici htjeli zaklati... I za njih se valja pobrinuti, da ne budu tuđi čobani, šaputalo je nešto u meni.

- A kako bi bilo, djeco, da vi koji nemate svoje roditelje pođete u dječiji dom i tamo se školujete? Takvi domovi otvaraju se u mnogim mjestima, tamo bi vam bilo najbolje - obraćam se svima, prisjećajući se svoga domskog života o kojem nosim i čuvam najljepše uspomene. I sve su mi drage, kako one o uspjesima, prvom krojenom odijelu i prvoj krađenoj ljubavi, tako i one o neuspjesima, o neimaštini i često posnom zalogaju.

- Ih, neki su već otišli - veli jedan čupavko presrećući moje misli.

- Mirko i Lazar su otišli - dobacuje drugi.

- I Rade, i Milisav, i Stanko - izvikuje treći...

- Ja bih išao kad bi mi dali - procijedi tiho dječak iz prvog reda.

- I ja bih... - čulo se još nekoliko glasova.

- Dobro, djeco, iznijeću to na prvom roditeljskom sastanku i u Mjesnom odboru - rekoh prekidajući razgovor; a razna pitanja u meni počеше da tinjaju...²⁷⁾

Mnogo je takvih učitelja, veoma mnogo. Spomenimo samo neke, primjera radi: **Enver, Hakija, Čedo, sestre Nađija i Nafija, Milan, Senija, Stojan, Nada, Desa, Izet, Stanko, Sabaheta, Esad, Edhem, Boško, Mara** i mnogi drugi.

Zato su učitelji, ljudi iz sjenke na ovom zadatku, bili važna i veoma korisna karika u lancu zaslužnih ljudi 1945. i 1946. godine, a i kasnije, za pozitivnu sudbinu mnogih dječaka i djevojčica u njihovom preživljavanju, obrazovanju i razvoju, a da to bivši siročići nikada nisu ni znali, pa je ovaj tekst prilika da i to saznaju. Mnogi od tih učitelja kasnije su kao jedini stručni kadar bili vaspitači ili upravnici dječijih domova, vršeći istovremeno i učiteljsku i vaspitačku dužnost.

A tadašnja vlast je, kao ogromni kišobran, neprekidno, intenzivno bdila nad svim tim poslovima, dodajući stalno nešto novo kao poboljšanje ranijeg stanja. *“Prema izvještajima koje je ovo Ministarstvo primilo od Okružnih narodnih odbora, unutrašnja kolonizacija ratne siročadi bez oba roditelja privodi se kraju. Čim se ona definitivno završi pristupiće se repatrijaciji naše djece koja se nalaze izvan granica Bosne i Hercegovine... Svu djecu bez oba roditelja, koja budu povraćena u rodni kraj trebaće kolonizirati kod privatnih porodica po istome planu kako je vršena unutrašnja kolonizacija. Prema tome potrebno je da odmah otpočnete vršiti pripreme za povratak djece vašeg okruga...”²⁸⁾*

Shodno ovoj naredbi okružnim narodnim odborima trebalo je odmah aktuelizirati ranije spiskove djece koja su privremeno zbrinuta u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji, Vojvodini i Bugarskoj, pronaći porodice koje će tu djecu prihvatiti, napraviti plan povrata djece, angažovati u taj posao sve relevantne društvene faktore itd.

27) Ramo Arnautović, BJELINA BOLA, Zenica 1998., str. 95.

28) Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike, K.6, dok. 2093/46.

Brinući za uspjeh akcije i bdijući nad njenim kvalitetom, Ministarstvo je tokom februara 1946. godine svim okružnim narodnim odborima i Gradskom narodnom odboru Sarajeva, otposlalo novo pismo-naredbu u kojem, pored ostalog, stoji:

“Ustanovljeno je da mnogi N.O. ne poklanjaju dovoljno pažnje na snabdijevanje kolonizirane djece, te za takvu djecu ne izdaju redovno sledovanje, naročito u masnoćama i šećeru.

Pošto su ta djeca najvećim dijelom ratna siročad smještena u najviše slučajeva kod siromašnijih porodica i to većinom besplatno..., potrebno je da pozovete sve Sreske N.O. i druge ustanove da snabdijevanju kolonizirane djece obrate najveću pažnju...”²⁹⁾

Prema ovom dokumentu u nerodbinskim porodicama u BiH smješteno je oko 12.000 ratne siročadi. Ako se tome doda nešto veći broj ostale neobezbijedene djece smještene 1945. godine u rodbinske porodice i oko 6.000 ratne siročadi u dječije domove, onda je do februara 1946. godine, u 24.000 porodica i 52 dječija doma, bilo zbrinuto preko 30.000 mališana, ne računajući one izvan Bosne i Hercegovine. A to je već impozantan rezultat ove nadasve humane društvene akcije.

2.3. Otvaranje dječijih domova

Treći zadatak akcije (otvaranje novih dječijih domova) smatran je najlakšim, jer je od same ideje do realizacije postojala jaka podrška svih društvenih i državnih subjekata, što se vidi i iz naprijed citiranih dokumenata. Osim toga, postojala su bogata iskustva stečena tokom rata i do jeseni 1945. godine, sa brojnim primjerima uspješnog organizovanja i funkcionisanja, ne samo u Bosni i Hercegovini već i u drugim republikama Jugoslavije. Ono što je bilo karakteristično u ovoj prvoj fazi akcije zbrinjavanja djece jeste lakoća s kojom su otvarani dječiji domovi širom Bosne i Hercegovine, o čemu svjedoči primjer

²⁹⁾ Isto, dok. 2446/46.

Žepča, a slično je bilo i u drugim mjestima. Sredinom oktobra 1945. godine Sreski narodni odbor Žepče uputio je zahtjev Ministarstvu socijalne politike BiH za pomoć i saglasnost o otvaranju dječijeg doma, da bi u naredna dva dana bilo sve riješeno, što o ažurnosti vlasti kazuju sljedeći dokumenti:³⁰⁾

“Kako je ranije javljeno Ministarstvu, u Žepču su preduzete sve mjere za osnivanje Dječijeg doma, što je djelimično već učinjeno i radnje privedene kraju, tako da se odmah može pristupiti smještaju djece u Dom, jer je zgrada uređena.

Pošto ovaj Sreski narodni odbor ne raspolaže sa najnužnijim predmetima potrebnim za Dom i za djecu, to se od strane ovog odbora upućuju drugovi: Branko Sinan, Hadžimejlić Sulhija i Kozličić Murat s molbom da istima izdate sve što je potrebno za djecu, kao odjeću, obuću, posteljinu i ostali potrebni inventar i po mogućnosti odmah doznačite kredit ili životne namirnice za ishranu djece koja će biti smještena u Dom...

Prilikom popisa djece u srezu žepačkom ustanovljeno je da ima ratne siročadi i druge nezbrinute siročadi bez roditelja preko 100, a od toga se javilo dragovoljno da će stupiti u Dom 55 djece. Među ovim i u ovima koji su se dobrovoljno javili, koliko ima ratne siročadi naknadno će se izvijestiti Ministarstvo, jer se to ne može tačno znati, dok se djeca ne smjeste u Dom.

Dalje se moli Ministarstvo da bi se po mogućnosti dodijelilo najmanje 2-3 krave za Dječiji dom, za koje je pripremljena i štala, a za nabavku stočne hrane da se odredi potreban kredit kako bi se odmah pristupilo nabavci stočne hrane.

Osoblje za dom može se postaviti iz samog mjesta, izuzev vaspitača, kojeg ćemo naknadno predložiti...”

³⁰⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike, 1945., dok. 7694/45.

* * *

Šef odsjeka Odjeljenja za
zaštitu majki, djece i mladeži
Ministarstvo socijalne politike

Sarajevo, 15.X 1945.

R E F E R A T

Sreski narodni odbor u Žepču izvijestio je da su preduzete sve mjere za osnivanje dječijeg doma u Žepču za ratnu siročad palih boraca N.O.V. Potrebno je da im se odmah doznači izvjesna suma novca, da bi se mogle izvršiti sve pripreme za otvaranje doma.

Za šefa odsjeka Odjeljenja
(Potpis nečitak)

* * *

Odjeljenje za zaštitu majki, djece i mladeži
Broj: 7694/45
15. X 1945. godine

Na osnovu izvještaja Sreskog narodnog odbora u Žepču i predloga šefa odsjeka

R J E Š A V A M

da se sa stavke Saveznog Ministarstva doznači suma od Dinara 50.000 (pedeset hiljada) Okružnom narodnom odboru u Doboju za

izdržavanje dječijeg doma u Žepču, koju će svotu Okružni odbor hitno doznačiti Sreskom narodnom odboru u Žepču.

Načelnik Odjeljenja
(Potpis nečitak)

1. Računovodstvu Min.
socijalne politike

Da izvrši doznaku prema gornjem rješenju sa stavke od
14,000.000 Saveznog Ministarstva.

Načelnik Odjeljenja
(Potpis nečitak)

* * *

Broj: 7694/45
Sarajevo, 15. X 1945. god.

KROJAČKOJ RADIONICI MINISTARSTVO SOC. POLITIKE
SARAJEVO

Izdajte dječijem domu u Žepču:
1) 100 (stotinu) gaćica dječijih
2) 100 (stotinu) košuljica dječijih

Po ovlaštenju Ministra,
šef Ekonomskog odsjeka
(Potpis nečitak)

* * *

Broj: 7694/45
Sarajevo, 15. X 1945. god.

CENTRALNOJ UPRAVI DJEČIJIH DOMOVA SARAJEVO

Izdajte za dječiji dom u Žepču:
1) 60 (šezdeset) pari dječijih čarapa

Po ovlaštenju Ministra,
šef Ekonomskog odsjeka
(Potpis nečitak)

* * *

Broj: 7694/45.
Sarajevo, 15. X 1945. god.

DJEČIJEM DOMU ŽEPČE

Ovo Ministarstvo 15. ovog mjeseca izdalo vam je sledeće stvari i to:

1. Tanjira	50 komada	
2. Vajnljka	3	“
3. Slanika	1	“
4. Renda	1	“
5. Cjediljka	2	“
6. Kanti za vodu	4	“
7. Lonaca razne veličine	3	“

8. Prese za krompir	1 komada
9. Noćnih lonaca	5 “
10. Lavora	4 “
11. Rajnljike razne veličine	4 “
12. Poklopaca razne veličine	4 “
13. Mašine za meso	1 “
14. Oklagije	1 “
15. Daske za meso	1 “
16. Daske za tijesto	1 “
17. Prese za paradajz	1 “
18. Sjecavice za meso	1 “
19. Kutljače za supu	3 “
20. Noževa	20 “
21. Kašika drvenih	5 “
22. Korpe za veš	3 “
23. Sapuna	20 kg”

Izvolite prijem potvrditi a jedan komad vreće vratiti.

Po ovlaštenju Ministra,
 šef Ekonomskog odsjeka
 (Potpis nečitak)

* * *

UPRAVI DJEČIJEG DOMA

ŽEPČE

Poslali smo vam 15.X o.g. za potrebe vašeg doma, i to:

- 1) 100 (stotinu) metara gradla za dušeke
- 2) 50 (pedeset) komada ćebadi
- 3) 50 (pedeset) pari dječijih cipela
- 4) 50 (pedeset) komada jastuka

5) 30 (trideset) komada (kalema) konca.

Izvolite zadužiti po vašim materijalnim knjigama a nama prijem potvrditi.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

Po ovlaštenju Ministra,
šef Ekonomskog odsjeka
(Potpis nečitak)

* * *

Faksimili dokumenata o otvaranju Dječijeg doma u Žepču 1945. godine koji pokazuju izuzetnu ažurnost tadašnjeg nadležnog ministarstva

Citirani dokumenti, ovdje kao primjer, potvrđuju naprijed izrečenu tvrdnju o dobrim namjerama i želji da sva ugrožena djeca budu što je moguće prije zbrinuta i zaštićena, ne čekajući da se steknu optimalni uslovi. "Bolje danas bilo kakav smještaj nego sutra idealan", glasila je parola tih mjeseci nakon rata, u svim krajevima Bosne i Hercegovine. I nicali su dječiji domovi, svuda po Bosni i Hercegovini, i svugdje su, od samog početka, bar što se tiče djece, disali punim plućima kako to može samo zadovoljan čovjek. Doduše, i u domu su djeca imala neka ograničenja, pravila ponašanja, kućni red, obaveze, ali to im nije teško padalo kao tamo odakle su došli. U domu su se odmah osjetili potpuno ravnopravni, kao svoj na svome...

Dakle, i ovaj treći zadatak akcije odvijao se paralelno sa ostala dva, tako da se čak ne može ni sagledati gdje završava jedna, a počinje druga aktivnost zadataka ovoga društvenog rada. Prema arhivskim i drugim dokumentima u toku 1945. godine u Bosni i Hercegovini su postojala 52 dječija doma za ratnu siročad u sljedećim mjestima: Reljevo, Trebinje, Sarajevo 6, Mostar 2, Banja Luka 5, Pale, Livno, Zovik, Ilijaš, Žepče, Bos. Gradiška, Prijedor, Bos. Kostajnica, Kotor-Varoš, Sanski Most, Bos. Dubica, Lukavac, Travnik, Bugojno-Ćilipi, Tešanj, Gračanica, Turbe, Kiseljak, Vlasenica, Gradačac, Ilidža, Visoko, Ostrožac, Bihać, Bos. Krupa, Drvar, Foča, Kreka, Koran, Zenica, Kasindo, Mala Kladuša, Jakeš (Odžak), Tuzla, Suho Polje (Bijeljina), Lušci Palanka, Glamoč. Treba napomenuti da je moguće da neko od sjedišta dječijeg doma iz tog perioda ovdje nije spomenuto zbog nedostatka arhivskih dokumenata, što bi bila šteta. Takođe, treba reći da su neki od navedenih dječijih domova egzistirali kraće vrijeme, pa se gasili, a otvarali u drugim mjestima itd., tražeći najpovoljnije uslove za svoju egzistenciju.

Među prvim štićenicima nekih od navedenih dječijih domova za ratnu siročad u oslobođenoj zemlji 1945. godine, pored ostalih, bili su:

a) U Dječijem domu Gračanica:

Prezime i ime djeteta	Ime oca ili majke	Godina rođenja	Odakle je dijete	Primljeno u ovaj dom
1	2	3	4	5
Abidović Sajma	Bego	1930	Derventa	VI/1945
Banović Branko	Aleksa	1934	Derventa	"
Bašić Mustafa	Osman	1936	Foča	"
Blažanović Ljuban	Mičo	1933	Gračanica	"
Božić Jovo	Mile	1936	Doboj	"
Cucuvić Kata	Marko	1938	Bos. Samac	"
Cvijanović Ljubica	Simo	1935	Gračanica	"
Cvijanović Ruža	Božo	1934	Gračanica	"
Čeljo Hakija	Dedo	1934	Čajniče	"
Čeljo Halil	Dedo	1933	Čajniče	"
Dedović Fezija	Ramo	1934	Foča	"
Delić Sreto	Rade	1936	Derventa	"
Delić Vlado	Rade	1938	Derventa	"
Devedžić Ragib	Redžo	1933	Gračanica	"
Dragičević Savo	Simo	1936	Gračanica	"
Dujaković Milenko	Boško	1931	Derventa	"
Đurić Blagoje	Cvijan	1935	Derventa	"
Đurić Mirko	Nebojša	1932	Gračanica	"
Đurić Pero	Đoko	1936	Zavidovići	"
Đurić Savo	Vlajko	1939	Derventa	"
Đuričić Marko	Mitar	1935	Doboj	"
Frezo Salko	Huso	1933	Foča	"
Gavrić Milan	Nedeljko	1935	Gračanica	"
Geverić Boško	Dane	1934	Doboj	"
Gostić Jovo	Đoko	1935	Gračanica	"
Gostić Miloš	Đoko	1934	Gračanica	"
Hajdarević Hasiba	Ibro	1933	Foča	"
Huskić Mujo	Osman	1935	Gračanica	"
Ilić Drago	Bogdan	1934	Doboj	"
Ilić Milorad	Lazo	1936	Maglaj	"
Jelić Nedo	Pero	1932	Bos. Brod	"
Jevtić Vlado	Blažo	1934	Derventa	"
Kadrić Mustafa	Ibro	1935	Gračanica	"
Kazadžić Ibro	Mujo	1933	Tešanj	"
Kotonić Brano	Rado	1937	Gračanica	"
Krčamak Ifeta	Mujo	1935	Derventa	"
Kučanin Fehim	Muhamed	1935	Vlasenica	"
Kučelić Sreto	Rade	1938	Derventa	"
Lepanović Milovan	Spasoje	1933	Derventa	"
Ljubičić Boško	Todor	1933	Gračanica	"
Lolić Sabit	Bego	1933	Višegrad	"
Lozić Radivoje	Stjepan	1936	Ugljevik	"
Lukić Dragica	Spasoje	1934	Maglaj	"
Lukić Milenko	Nikola	1933	Gračanica	"
Lukić Milivoje	Đuro	1934	Doboj	"

1	2	3	4	5
Maksić Mirko	Tanasija	?	Doboj	"
Maksić Radojka	Tanasije	1932	Derventa	"
Maksimović Toda	Stanko	1930	Gračanica	"
Manojlović Drago	Stanoje	1934	Doboj	"
Mikić Desa	Kosta	1935	Odžak	"
Mikić Mara	Kosta	1936	Odžak	"
Mikić Tankosava	Kosta	1939	Odžak	"
Miličić Anda	Nedo	1936	Maglaj	"
Milojević Tomo	Risto	1934	Derventa	"
Milošević Cvijeta	Marko	1937	Modriča	"
Mišić Đuro	Đorđe	1934	Gračanica	"
Mišić Milorad	Spasoje	1934	Gračanica	"
Mitrović Dušan	Vaso	1937	Maglaj	"
Mladenović Dragica	Đoko	1934	Gračanica	"
Nedić Radojka	Jovo	1935	Maglaj	"
Nešković Jovo	Cvijetin	1936	Gračanica	"
Nikolić Jela	Božo	1940	Gračanica	"
Nikolić Petar	Božo	1933	Gračanica	"
Ordagić Izet	Bego	1935	Odžak	"
Ordagić Safet	Bego	1936	Odžak	"
Pavlović Branko	Dujko	1931	Zavidovići	"
Pejić Božo	Savo	1935	Gračanica	"
Pejić Ruža	Savo	1932	Gračanica	"
Perić Zorka	Žarko	1937	Gračanica	"
Petković Pero	Kosta	1936	Zavidovići	"
Petrović Marko	Božo	1934	Gračanica	"
Petrović Nedeljko	Kosta	1939	Gračanica	"
Petrović Ostoja	Kosta	1933	Modriča	"
Petrović Stanojka	Kosta	1937	Gračanica	"
Popadić Radojka	Cvijetin	1937	Gračanica	"
Popović Rado	Branko	1933	Derventa	"
Predojević Ljubica	Vasilije	1936	Derventa	"
Pušeljić Ranko	Todor	1937	Gračanica	"
Radić Petar	Božo	1934	Zavidovići	"
Radojčić Đurdija	Savo	1935	Doboj	"
Radojčić Gospava	Stevo	1935	Doboj	"
Reljić Ljubica	Božo	1935	Doboj	"
Ristić David	Lazar	1932	Gračanica	"
Ružojčić Miroslav	Rade	1932	Derventa	"
Sivčević Svetislav	Krsto	1936	Doboj	"
Slijepčević Drago	Mihailo	1936	B. Gradiška	"
Stanković Nevenka	Mitar	1930	Doboj	"
Stefanović Dragica	Mičo	1933	Gračanica	"
Stefanović Radovan	Mičo	1936	Gračanica	"
Stjepanović Nedeljko	Todor	1938	Gračanica	"
Stjepanović Živko	Mičo	1939	Gračanica	"
Stojčinová Anica	Vidoje	1935	Doboj	"
Stojković Milivoje	Tomo	1935	Derventa	"
Šarčević Borka	Žarko	1937	Maglaj	"

1	2	3	4	5
Šarčević Koviljka	Mile	1939	Derventa	"
Tanasić Drago	Jevto	1939	Derventa	"
Tepić Nada	Savo	1935	Derventa	"
Todorović Drago	Milutin	1935	Zavidovići	"
Todorović Nikola	Stanko	1932	Gračanica	"
Tomić Đorđo	Mirko	1934	Derventa	"
Tripić Kosana	Todor	1937	Maglaj	"
Tripić Vukosava	Todor	1936	Maglaj	"
Trivković Čedo	Lukan	1932	Gračanica	"
Užar Milenko	Boško	1933	Derventa	"
Velić Alija	Zulfo	1935	Vlasenica	"
Vidaković Budimir	Milivoje	1931	Gračanica	"
Vujić Drago	Cvijetin	1935	Gračanica	"
Vujić Milan	Cvijetin	1933	Gračanica	"
Vukeljić Stanoje	Blagoje	1932	Maglaj	"
Vuković Vukašin	Blagoja	1939	Maglaj	"
Žepčanin Fajko	Sejdo	1936	Bos. Brod	"
Živković Rajko	Rado	1931	Gračanica	"

b) U Dječijem domu I Mostar:

Prezime i ime djeteta	Ime oca ili majke	Godina rođenja	Odakle je dijete	Primljeno u ovaj dom
1	2	3	4	5
? Fadila	?	1940	Rogatica	IV/1945
Alić Envera	Huso	1944	Mostar	"
Bajramović Razija	Huso	1935	Mostar	"
Bajrica Đelil	Mušan	1936	Čajniče	"
Baketa Boško	Ilija	1932	Nevesinje	"
Baketa Ivo	Marko	1937	Nevesinje	"
Baketa Pero	Ilija	1935	Nevesinje	"
Baketa Stojan	Ilija	1939	Nevesinje	"
Bašić Habiba	Salih	1938	Livno	"
Batinić Tonka	Ivan	1934	Imotski	"
Begić Meho	Mujo	1936	Prozor	"
Brković Zulfo	Zuko	1937	Gacko	"
Čaušević Devlija	Juso	1933	Nevesinje	"
Čaušević Ibro	Osman	1939	Nevesinje	"
Čaušević Osman	Juso	1934	Nevesinje	"
Čaušević Ramo	Juso	1937	Nevesinje	"
Čaušević Šaćir	Osman	1935	Nevesinje	"
Čolo Edhem	Redo	1938	Foča	"
Čolo Zahida	Redo	1938	Foča	"
Čolpa Ejub	Ramo	1940	Gacko	"
Čolpa Kasim	Ramo	1938	Gacko	"
Čolpa Mina	Jusuf	1939	Gacko	"
Čorbo Ajkuna	Zahir	1937	Foča	"
Čorbo Sulejman	Ramo	1935	Foča	"
Čustović Zada	Alija	1935	Gacko	"

1	2	3	4	5
Danko Šaćir	Hamid	1936	Rogatica	"
Đubur Aiša	Jašar	1934	Gacko	"
Đubur Emina	Avdo	1939	Gacko	"
Đubur Smajo	Jašar	1938	Gacko	"
Durić Ramiz	Ahmet	1934	Višegrad	"
Elezović Aiša	Hamid	1940	Mostar	"
Eminović Enisa	Halil	1935	Stolac	"
Eminović Munira	Halil	1932	Stolac	"
Gaštan Mumin	Ramo	1932	Nevesinje	"
Gaštan Salko	Ramo	1938	Nevesinje	"
Glibo Ante	Fila	1935	Mostar	"
Gogić Enisa	Halil	1933	Konjic	"
Gogić Ramiza	Halil	1939	Konjic	"
Gogić Safet	Halil	1935	Konjic	"
Grčić Hiba	Ejub	1932	Prozor	"
Grčić Emina	Hasan	1938	Prozor	"
Grčić Tidža	Hasan	1938	Prozor	"
Hadrović Enver	Mujo	1940	Mostar	"
Hadžimerović Meho	Salko	1934	Sarajevo	"
Hazečić Šerif	Alija	1935	Višegrad	"
Hebib Mulija	Smajo	1938	Gacko	"
Hebib Ragib	Smajo	1934	Gacko	"
Hebib Senada	Derviš	1942	Gacko	"
Hebib Zlatija	Derviš	1938	Gacko	"
Hodžić Durmo	Mehmed	1936	Rogatica	"
Kadrić Ibro	Huso	1939	Višegrad	"
Karović Aziz	Ramo	1939	Foča	"
Kasumović Ifeta	Asim	1937	Mostar	"
Klančeh Andrija	?	?	?	"
Klarić Meho	Avdo	1936	Stolac	"
Klarić Šeča	Avdo	1935	Stolac	"
Krše Ređo	Osman	1936	Foča	"
Kurtić Šemsudin	Arif	1938	Rogatica	"
Kuštrić Naza	Mehmed	1935	Gacko	"
Livnjak Munevera	Ibro	1934	Mostar	"
Maldeško Ramo	Zulfo	1936	Foča	"
Maldeško Šaban	Zulfo	1935	Foča	"
Manjura Fata	Omer	1938	Stolac	"
Manjura Meho	Omer	1939	Stolac	"
Mičić Milorad	Obren	1936	Čapljina	"
Mičić Nedo	Obren	1939	Čapljina	"
Mičić Slađan	Obren	1938	Čapljina	"
Mišović Fatima	Halil	1933	Nevesinje	"
Muhović Ramo	Began	1938	Foča	"
Nuhspahić Abaz	Nazif	1942	Prozor	"
Ođžaković Safet	Fehim	1935	Goražde	"
Osmić Šaha	Ređo	1939	Prozor	"
Osmić Tidža	Ređo	1932	Prozor	"
Pandža Ibro	Mujkan	1935	Nevesinje	"

1	2	3	4	5
Pandža Mujo	Mujkan	1933	Nevesinje	"
Pehlić Ibro	Hađo	1938	Stolac	"
Pehlić Jusuf	Hasan	1937	Stolac	"
Pehlić Nefa	Hađo	1940	Stolac	"
Pehlić Osman	Hasan	1935	Stolac	"
Pilavić Ale	Ibro	1935	Prozor	"
Poljaković Džemila	Sulejman	1940	Foča	"
Puzo Ajnija	Ibro	1939	Foča	"
Radžo Galib	Ahmet	1938	Rogatica	"
Ramić Zijad	Avdija	1932	Mostar	"
Rebac Fahira	Avdo	1937	Mostar	"
Rebac Vahida	Avdo	1939	Mostar	"
Redžić Munib	Šaćir	1932	Gacko	"
Redžić Razija	Šaćir	1935	Gacko	"
Salčin Hana	Zaim	1939	Gacko	"
Sarić Huso	Rašid	1936	Gacko	"
Sučeska Ferida	Emin	1937	Rogatica	"
Sučeska Zaim	Pašan	1936	Rogatica	"
Suljević Bega	Smail	1936	Foča	"
Sušić Diba	Mustafa	1932	Prozor	"
Šabanović Mejra	Mujo	1937	Foča	"
Šazdo Ramo	?	1938	?	"
Tanović Atif	Smail	1934	Gacko	"
Tuce Naim	Fatima	1943	Mostar	"
Tuce Plema	Alija	1937	Mostar	"
Tuce Rahima	Alija	1936	Mostar	"
Tuce Saja	Alija	1935	Mostar	"
Tunović Rasema	Smail	1936	Gacko	"
Tunović Šerifa	Smail	1939	Gacko	"
Zaimović Ahmet	Meho	1939	Prozor	"
Zaimović Habiba	Meho	1938	Prozor	"
Zaimović Hatidža	Meho	1942	Prozor	"
Zaimović Zilha	Meho	1936	Prozor	"
Žugor Saja	Alija	1936	Stolac	"
Žugor Šećira	Alija	1934	Stolac	"

c) U Dječijem domu Trebinje

Prezime i ime djeteta	Ime oca ili majke	Godina rođenja	Odakle je dijete	Primljeno u ovaj dom
1	2	3	4	5
Avdić A. Hakija	Alija	1933	Bileća	XII/1945
Avdić Džemila	Meka	1937	Bileća	"
Avdić Fadila	Meka	1934	Bileća	"
Avdić Hasnija	Čamil	1934	Bileća	"
Avdić Jusuf	Alija	1935	Bileća	"
Avdić Meka	Čamil	1933	Bileća	"

1	2	3	4	5
Avdić Osman	Alija	1935	Bileća	"
Avdić Rasema	Alija	1932	Bileća	"
Baraković Derviš	Omer	1932	Lastva	"
Brkić Behra	Meho	1931	Nevesinje	"
Brkić Hatidža	Meho	1933	Nevesinje	"
Čatović V. Zaim	Velija	1932	Bileća	"
Čerimagić Asim	Omer	1935	Lastva	"
Čerimagić Kadira	Omer	1933	Lastva	"
Dunderović Ilinka	Milan	1937	Bileća	"
Dunderović Jovan	Milan	1933	Bileća	"
Dunderović Radovan	Milan	1931	Bileća	"
Dunderović Spasenija	Milan	1939	Bileća	"
Đapo Azim	Arif	1932	Bileća	"
Đurđić Ljiljana	Velimir	1939	Trebinje	"
Đurđić Ljubica	Velimir	1935	Trebinje	"
Đurđić Ljubislav	Velimir	1937	Trebinje	"
Glušac Boriša	Nikola	1933	Bileća	"
Glušac Mileta	Nikola	1938	Bileća	"
Glušac Milija	Nikola	1936	Bileća	"
Grkavac Bosa	Vule	1936	Trebinje	"
Lažetić Gaja	Pero	1937	Nevesinje	"
Marjanović Anđa	Jovan	1936	Trebinje	"
Marjanović Božidar	Jovan	1934	Trebinje	"
Marjanović Nešo	Jovan	1937	Pljevlja	"
Mujačić Rasim	Nazif	1934	Lastva	"
Perkušić Anka	Martin	1941	Dubrovnik	"
Perkušić Koviljka	Martin	1938	Dubrovnik	"
Perkušić Pero	Martin	1936	Vinkovci	"
Perkušić Vera	Martin	1937	Dubrovnik	"
Popovac Milan	Ljubomir	1936	Trebinje	"
Priganica Habiba	Hakija	1937	Bileća	"
Ramić Ismet	Meho	1935	Ramići	"
Sadžak Meho	Hasan	1937	Stolac	"
Sadžak Zulfo	Hasan	1934	Stolac	"
Sarić Izeta	Salko	1936	Gacko	"
Sarić Šerifa	Salko	1938	Gacko	"
Serdarević Ešrefa	Mustafa	1936	Mostar	"
Serdarević Ešref	Mustafa	1938	Mostar	"
Serdarević Fuad	Mustafa	1942	Mostar	"
Spahović Aziz	Husnija	1939	Trebinje	"
Svorcan Blagoje	Todor	1936	Bileća	"
Svorcan Nebojša	Todor	1935	Bileća	"
Vujović Milica	Tripo	1935	Bileća	"
Zelentović Ahmet	Meho	1932	Ljubinje	"
Zelentović Avdo	Meho	1934	Ljubinje	"

d) U Dječijem domu Žepče:

Prezime i ime djeteta	Ime oca ili majke	Godina rođenja	Odakle je dijete	Primljeno u ovaj dom
1	2	3	4	5
? Edita	?	1941	Vršac	zima 45/46
? Lujza	?	1940	Vršac	"
Ahmetović Rušid	Arif	1934	Sarajevo	"
Alić Muhamed	?	?	?	"
Blagojević Desimir	?	?	?	"
Blagojević Uroš	?	?	?	"
Bulajić Anto	Jozo	1935	Žepče	"
Ćirković Čedo	Obren	1934	Zavidovići	"
Dankić Ljeposava	?	?	?	"
Dević Đoko	Đorđo	1934	Maglaj	"
Došen Dimitrije	Savo	1936	Žepče	"
Dostanić Čedo	Rajko	1934	Zavidovići	"
Dostanić Đorđe	Rajko	1937	Zavidovići	"
Džambo Jozo	Ivan	1935	Žepče	"
Đuranović Čedo	Pero	1933	Maglaj	"
Đuranović Ljubo	Pero	1934	Maglaj	"
Đurić Janko	?	?	?	"
Đurić Slavko	?	?	?	"
Hadžić Đula	Osman	1938	Zavidovići	"
Ilić Rajko	Branko	1936	Zavidovići	"
Isić Hajra	Hasan	1934	Žepče	"
Isić Remza	Hasan	1936	Žepče	"
Isić Selma	Hasan	1938	Žepče	"
Jelisić Slavko	?	?	Zavidovići	"
Jevtić Zora	Blaž	1938	Derventa	"
Jusufović Bahra	Meho	1934	Sarajevo	"
Jusufović Haša	Meho	1936	Sarajevo	"
Kadić Asim	Ibro	1936	Zavidovići	"
Kadić Hasan	Ibro	1934	Zavidovići	"
Kadić Mehmed	Ibro	1938	Zavidovići	"
Kljaho Seida	?	1939	Foča	"
Kovačević Bogdana	?	1939	Žepče	"
Kovačević Ivanka	?	1941	Žepče	"
Kršić Mira	Vaskrsija	1939	Doboj	"
Kršić Živko	Vaskrsija	1935	Doboj	"
Kukolj Mara	Jure	1934	Žepče	"
Lukić Marko	Niko	1935	Zavidovići	"
Markanović Ljubica	Ivo	1935	Zavidovići	"
Mihajlović Ljubo	?	?	Zavidovići	"
Mrkaljević Nikola	Vaskrsija	1939	Zavidovići	"
Mrkaljević Stevo	Vaskrsija	1936	Zavidovići	"
Muhić Hatidža	Salko	1932	Višegrad	"
Ostojić Jela	Đorđe	1936	Zavidovići	"
Ostojić Todor	Đorđe	1934	Zavidovići	"
Pavlović Jovo	Jelisića	1934	Zavidovići	"

1	2	3	4	5
Pavlović Žarko	Jelisija	1936	Zavidovići	"
Pervan Viktor	?	1934	Žepče	"
Radić Petar	?	?	Zavidovići	"
Sejdić Nura	Ibrahim	1941	Kakanj	"
Skakavac Ostoja	?	?	Zavidovići	"
Stojanović Dragica	Luka	1936	Zavidovići	"
Stojanović Nedo	Luka	1940	Zavidovići	"
Stojanović Stanoje	Luka	1934	Zavidovići	"
Šerak Ismet	?	1936	Žepče	"
Šreder Marija	?	1939	Vršac	"
Todorović Drago	Stanko	1934	Gračanica	"
Trifković Marija	Vaskrsija	1937	Zavidovići	"
Trifković Milorad	Vaskrsija	1934	Zavidovići	"
Vencel Elizabet	?	1938	Vršac	"
Vidović Jelena	?	1935	Gračanica	"
Vukman Ruža	?	1940	Derventa	"
Vuković Marija	?	?	?	"

I tako dalje, ovdje kao primjer naveli smo prve spiskove djece - šticićenika samo četiri dječija doma za ratnu siročad nakon njihovog otvaranja i početka rada 1945. godine. Ovi domovi odabrani su zbog nekih specifičnosti i obilja sačuvanih arhivskih dokumenata, mada su svi dječiji domovi za ratnu siročad u zadatom periodu bili po nečemu specifični. Naprimjer, sva četiri navedena dječija doma imali su djecu iz većeg broja opština Bosne i Hercegovine i šire (Gračanica 17, Mostar 15, Žepče 11, Trebinje 10), svi su udomili svu ili gotovo svu izbjegličku djecu - ratnu siročad na svom području itd. Gračanica i Žepče u to vrijeme bili su izrazito mali siromašni bosanski gradovi, ali su "praktično" pokazali solidarnost i brigu kakva se objektivno očekuje od mnogo većih i bogatijih sredina.

Prvi, a i kasniji, spiskovi djece po dječijim domovima pokazuju i mnoge zajedničke osobenosti. Svi su manje-više nepotpuni, jer im nedostaju podaci u pojedinim rubrikama inače unificiranog obrasca za te svrhe. Gotovo svi su bez datuma sačinjavanja, pa istraživač mora po nekim drugim sadržajima da zaključuje o kojem približnom vremenu se radi. Fluktucija djece u svim domovima, sudeći prema spiskovima, bila je veoma izražena. Multinacionalni sastav djece u svim ovim ustanovama bila je njihova stalna osobina i nigdje nije bila izrazito lokalnog

karaktera. Takođe, kao zajednička karakteristika svih dječijih domova bila je jednostavnost prijema djece u dječiji dom (u spisku građaničkog Doma, u rubrici "odakle je dijete došlo u dom", piše: "sa mora", tj. domska djeca su tog prvog ljeta boravila kolektivno na moru i tamo im se pridružilo 11 nezbrinute ratne siročadi). Takvih i sličnih slučajeva bilo je veoma mnogo, gotovo u svim sredinama neposredno nakon rata.

Neki od aktera iz prvih dana tog vremena svjedoče ovako:

"Na srezu su odbornici popisivali djecu bez roditelja i mi smo onda išli po njih. Skupili bi po 5-6 djece i odveli ih u Prihvatilište u Sarajevo radi razvrstavanja po uzrastu i zdravlju, pa tek onda u određeni dječiji dom ili porodicu. Sve je bilo dobro organizovano, u srezu i na željeznici" (Fadila Džananović, službenik sreza).

"Prvo su nas 1945. godine odveli u Prihvatilište Sarajevo, odakle su nas podijelili po kućama, ne sjećam se kod koga sam ja bila. Onda su nas uputili u Doboju kod neke Šemse, a odatle u Dječiji dom Žepče 1946. godine.

U domu nam je bilo divno, skromno ali lijepo. Svo osoblje je imalo pravi roditeljski odnos prema nama. Ipak, izdvojila bih ekonomu Abdurahmana zbog njegove veselosti i dobrote prema djeci." (Soka Ivošević, štićenik).

"... Seka je s djecom bila non-stop, za vrijeme objeda, kuhanja, igre, zbog zaduženja jer je ona bila higijeničar, zato su je djeca i zvala vaspitačice. Manju djecu smo lično kupale, Kristina i ja, kao i druge vaspitačice koje su kroz dom prolazile. Ujedno smo one starije učile da kupaju one mlađe, da peru veš itd. Na pitanje djece: kada je veš opran, odgovarale smo: kad voda bude čista. To danas može izgledati kao izrabljivanje te djece, ali tako smo ih učile, nismo ih mogle drugačije naučiti. Ipak, nismo ih svemu naučili, naročito iz fiziologije ženskog organizma, a i drugog, jer ni mi nismo znale. Učili smo ih da zapažaju nepravilnosti i da to kritikuju, da budu pravedni. Tada je to bilo neophodno. Držali smo sastanke i sa pitomcima: o čistoći, urednosti, tačnosti, propustima. Često smo s pitomcima učestvovali u radnim akcijama...." (Desa Marjanović, vaspitač).

“Moj Dom “Kasim Hadžić” u Banjaluci je moja najljepša uspomena. I najdraža. Mislim da je tako u srcima sve djece koja su prošla kroz ovu ustanovu. Nekako je u njemu sve bilo i strogo, i komotno, i uljudno, i slobodno, kao u porodici, sve u isto vrijeme. Zato je, valjda, ovaj dom i dao mnogo vrsnih stručnjaka svih struka...” (Muhamed Škerić, štićenik).

“Bile su to sjajne generacije ratne siročadi naših domova. Znali su da uče, da se bore za svako novo saznanje, da se druže i da se zabavljaju u ono malo slobodnog vremena. Od cvjetnjaka i domskog kruga napravljen je pravi mali park sa klupama za sjedenje, uređen vrt i uljepšana ograda. Redovno je organizovano takmičenje u sportu, u radu sekcija, u učenju, pripremane igranke za praznike i dočeke praznika... Živjelo se brzim, ali punim životom” (Janja Jurčević, štićenik).

“... Bio sam u jednoj porodici u Tešnju, čuvao krave i pomagao u kući i štali koliko sam mogao kao dijete. Nisam išao u školu, kao ni ostala djeca-siročad kod drugih porodica. Početkom 1946. godine vlasti su me dale u Dječiji dom u Tešnju gdje sam ostao do septembra 1947. kada su me poslali u Dječiji dom Cavtat. Bilo mi je veoma lijepo u domu, jer je osoblje Doma brinulo o nama kao da su nam roditelji, pa i više od toga, čini mi se. Iako je posljeratni period bio siromašan, mi smo imali sve što nam je trebalo, ito svi jednako. Bili smo pretežno i dobri đaci...” (Azem Ramović, štićenik).

“Po dječijim domovima bila sam od malih nogu, čak se ne sjećam kada sam i otkuda došla u dom. Rasla sam i gotovo odrasla u domu a da nikad nisam saznala za svoje prave lične podatke: kako sam došla u dom, koje mi je pravo ime i prezime, ko su mi otac i majka, odakle sam, koje godine sam rođena... Sve neophodne podatke o sebi dobila sam u domu. A imala sam i svoj broj, 53. U domu nam je bilo, uglavnom, lijepo, ljudski su postupali s nama, učili nas raznim poslovima u kuhinji, vešeraju, zatim da vezemo, da radimo ručni rad i slično. Imali smo raspored za te radove, gotovo svakodnevno nakon škole” (Hajra Vetoviteškić, štićenik).

“Koncem rata, kao siročće, bio sam u jednoj porodici, pa kada su me u kasnu jesen 1945. godine odveli u dom, osjetio sam veliko olakšanje, jer sam dobio udoban smještaj, hranu i lijep odnos osoblja.

Bila je to za mene ogromna promjena, na bolje. Posebno mi je u lijepoj uspomeni ostala vaspitačica Hajra zbog prisnog poimanja djece, a od kuharica Trogrlić Jelena.”(Viktor Pervan, štíćenik).

“Naš život u domu bio je i lijep i žalostan... Bilo je u početku malo hrane, gladnih dana, smrznuti krompir, ali je nama bilo dobro. Bila je stroga disciplina, red, sve u stroju... pjevalo se i igralo. Domci i vaspitači su zajedno čistili okolinu doma, prostorije, obrađivali voćnjak...” (Hajrija Isić, štíćenik).

“Kada bi mi išli u stroju pjevajući, vidjeli smo i osjećali poštovanje mještana koji su nas posmatrali, mi smo bili svjesni toga poštovanja. I inače, mještani su prema nama bili veoma fer, pažljivi, fini, primali nas u svoje kuće, darivali...”

Krađe među djecom nije bilo, jer ništa suviše nismo ni imali, pa se nije imalo šta ni ukrasti. Riblje ulje smo pili redovno, Munevera bi došla do svakog za stolom i svakom na njegovu kašiku nalije da proguta i založi hljebom da to stjera... Često sam sama išla u Žepče, obilazila grad i našu domsku zgradu, oživljavala uspomene i plakala. I muža sam vodila, a pritom se nikom nisam javljala, jednostavno prenoćimo u hotelu, prošetamo, razgledamo i nazad kući.” (Šućrija Abidović, štíćenik).

“... Tako mi je bilo lijepo u domu da to vrijeme i danas smatram najljepšim u mom životu, bolje nego kod majke. Tubak Ana nam je lijepo krojila i šila, svi smo bili zadovoljni, posebno djevojčice. Ja sam vježbala gimnastiku u “PARTIZANU”, neko atletiku, a mnogi su bili uključeni u domske sekcije, pa je svako mogao doći do izražaja, prema sklonostima. Imali smo sve, dobru hranu, dobre kuharice, dobru upravu, a bogami i dobre đake koji su jedno drugom bili kao braća i sestre...” (Mara Aleksić, štíćenik).

“... Nije mi bilo teško da se priviknem na dječiji dom, jer se tražio rad i cijenio rad, a ja sam na rad već bio navikao. Zato mi je, valjda, sve bilo vrlo lijepo, nezaboravno...” (Hamed Hasanović, štíćenik).

“...I odnos građana ... urezao mi se u pamćenje, lijepo su nas gledali i prema nama bili krajnje korektni. Od osoblja u posebnom sjećanju mi je Raza vešarica, koja je bila izuzetno fina, davala nam najbolje haljine i veš. Vaspitačica Zora Subotić, da bi nas zaštitila, nastrada od kamiona i ja sam to doživjela kao brigu o nama...” (Šećira Čefo, štíćenik).

Njihova svjedočenja, kojima ćemo u drugim dijelovima teksta pridodati još neka od 4.955 zabilježenih, potvrđuju do sada izrečene stavove i mišljenje ovog autora o pitanjima koja ovdje razmatramo. To čine i svi arhivski dokumenti i ostvareni rezultati u brizi za djecu 1945-1960. godine. Potvrđuje to i dopis Ministarstva socijalne politike Narodne vlade BiH od 12. septembra 1945. godine svim okružnim narodnim odborima, Gradskom narodnom odboru Sarajeva i Oblasnom narodnom odboru Mostar:

“Naši domovi otvoreni su na brzinu, te nisu postavljeni na solidnoj bazi s obzirom na vaspitnu stranu.

Na plenumu izvršnog odbora AFŽ-a konstatovano je da je vaspitni rad po dječijim domovima na vrlo niskom nivou. Zbog brzine nije vršen solidan izbor osoblja, a specijalno vaspitača...

Posvetite najveću pažnju pravilnom odgoju djece...”, a angažovane ljude na dužnosti vaspitača uputite na “kurs za vaspitače u vezi raspisa Ministarstva socijalne politike broj 2798/45. od 15.8.45....

Pristupite odmah radu i izvijestite o rezultatima, uz spisak vaspitača, sa sljedećim podacima o njima...”³¹⁾

Dakle, uz naredbu obavezno ide i kontrola, pa i sankcije ako bude neophodno. A sve da bi cilj bio postignut i djeci bilo bolje. Zato je nesavjesnost i samovolja u to vrijeme u dječijim domovima bila rijetkost. Citirani dopis značio je i nagovještaj kvalitetnijeg osmišljavanja sadržaja rada dječijih domova, njihovom organizacionom ustrojstvu, kvalitetnijim kadrovskim rješenjima, materijalnom podlogom, a da se pritom ne ugrozi osnovni cilj: masovnost ovih ustanova za djecu u BiH i djece u njima. Ta misao i želja zaokupljaće nadležne faktore i naredne dvije godine, ali će stalno na tome insistirati i postojeće stanje poboljšavati. A da je to bilo potrebno, jeste.

³¹⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike, 1945., dok. 3960.

2.3.1. Opšta oskudica

Naime, prvu fazu ovog perioda, do proljeća 1946. godine, karakteriše grčevita trka s vremenom oko popisa velikog broja ratne siročadi i druge ugrožene djece, njihovog privremenog ili trajnog zbrinjavanja u BiH i van BiH, u drugim porodicama i dječijim domovima kako bi se preduhitrila jesenja i zimska studen. U toj trci i u vrlo teškim ekonomskim i svim drugim poratnim uslovima vršene su mnoge improvizacije u pogledu izbora naselja i objekata za dječije domove, njihove opreme, radnog osoblja, programa rada itd. Želje su bile velike, a mogućnosti male. Samo entuzijazma nije nedostajalo. I mi djeca smo to osjećali kada se noću probudimo i vidimo vaspitačicu da sjedi na podu pred tučanom peći, bori se sa snom, održavajući vatru da nama u prepunoj sobi bude toplo pod tankim pokrivačem. Ili kada upravnica Bisera plače pored bolesnog Ostoje koji u bunilu traži jabuku, a ona mu to ne može priuštiti. Ili kada učitelj i vaspitač Hakija skida svoje cipele da bi dječak Ejub u njima, umjesto bosonog, otišao u posjetu rodbini. Ili kada vaspitačica Zora rizikuje svoj život da bi spasila dječaka Safeta ispred točkova kamiona, zadobivši teške povrede.... Međutim, mi to nismo doživljavali kao naši vaspitači, upravnici, učitelji, kuharice, bolničarke, ekonomi. Nama je bilo lijepo i bili smo zadovoljni sa onim što smo imali. Rijetki su bili nezadovoljni pitomci u to vrijeme, čak i oni su time samo prikrivali neki svoj unutrašnji nemir ili ružno sjećanje.

Takvog unutrašnjeg stanja bilo je kod većine djece, pogotovo onih koji su tokom rata preživjeli torturu, pokolje, paljevine, glad... Mnogi su iz sna skakali vrišteći, drugi su bili tužni usamljeni, ozbiljna lica i zamišljeni, treći su često plakali i čeznuli za nečim, a da sami nisu znali za čim, šta im to i ko nedostaje pa plaču i tuguju, čak i bježe iz doma ne znajući kuda i zašto... Takvo naše stanje vaspitači i učitelji su zapažali, pa bi nas izdvajali i nečim zaposlili da bi mogli s nama pojedinačno razgovarati, pitati, šaliti se, a mi bi se postepeno otvarali, neko više neko manje. Sa kakvom pažnjom i strpljenjem su to oni radili, čak i po nekoliko mjeseci, i danas poželim da svi naši školovani pedagozi budu

takvi. I sve to kombinovali su sa igrom i pjesmom. Mnogo smo tada igrali “**Kozaračko kolo**” i pjevali u kolu razne pjesme, orile su se tadašnje bosanske i hercegovačke kasabe. Igrali smo i razne druge igre, imali sportska nadmetanja, održavali nastavu u prirodi, jednom riječju vaspitači su nastojali da budemo nečim zabavljeni, poslom ili igrom, kako bi manje bili sami sa sobom. I tako stalno, kako u krugu doma tako i u domskim prostorijama. I uvijek u njihovom prisustvu, neprekidno, kao brižni roditelji. A bili su samo priučeni vaspitači, sa kratkim kursom za vaspitače ili i bez toga, sa pokojim učiteljem među njima i niti jednim pedagogom, psihologom, sociologom... Međutim, oni koji su njima određivali kako da rade s djecom, vjerovatno su bili stručni ljudi, pedagoški obrazovani i dobronamjerni.

Malo teže je bilo u kišnim periodima kada su djeca morala stalno boraviti u dnevnim prostorijama doma, kojih po pravilu nije bilo ni blizu dovoljno. U većini dječijih domova za to je služila samo jedna veća prostorija koja je ujedno služila kao trpezarija, prostorija za obavezno individualno učenje, za rad kružoka, za društvene aktivnosti, za igru i zabavu... I nikome, među nama djecom, nije bilo tijesno, nismo to tako doživljavali, a bili smo solidni đaci. Tijesno je moglo biti samo našim vaspitačima i učiteljima, koji su sve to morali organizovati i uspješno provoditi, dovijajući se kako znaju i umiju. Pomagala im je u tome i organizovanost dječijeg kolektiva na desetine, vodove i čete po ugledu na partizanske dječije domove u ratu, pa su njihove izabrane starješine nastojale da uži kolektiv izvršava zadato, takmičeći se među sobom. Nama djeci tada to nije bilo teško, naprotiv. Samo rijetkim pojedincima bilo je teško... Tako smo pomagali našim vaspitačima. A oni su se trudili, čitali nam priče, pjesmice, igrali se s nama prstena, kaiša, zagonetki...

Pjesma i dječija graja iz pravca lokacije doma čula se u svim mjestima u kojima su postojale ove ustanove. Mještani bi često zastajali u poslu da poslušaju njihove pjesme i veselu graju, ozarena lica i sa neveselim mislima.

- Samo da ih ne pošalju u Rusiju... ako je to istina? - često bi tih mjeseci govorio dobročinitelj Eset Muslić iz Žepča. A na pitanje zašto u Rusiju, odgovarao bi:

Štićenik Alija Selimović u mnogim dječijim domovima uveseljavao je djecu

- Da ih tamo školuju i nauče zanatima... Ako je to istina, ne znam, tako se priča..., ko zna bi li se ikad otuda vratila..., to je daleko, znaš, daleko... - brižno je objašnjavao ovaj dobronamjerni patriota, prigušujući u sebi sve ostale brige i strahove za ovu nepoznatu postradalu djecu.

Tako su domska djeca ulazila u avlije, kuće i duše mnogih mještana širom Bosne i Hercegovine, a da to ona nisu ni znala. Samo bi se čudila kada bi ih u prolazu neko pomilovao i kazao koju lijepu riječ. "Moji seoski susjedi prepričavali su kako ta djeca u domu daleko bolje žive nego njihova... U domu su kuharice koje pripremaju hranu. Čistačice održavaju čistoću, a ostalo osoblje se stara o djeci... Sve te priče o domu bile su nama djeci velika želja..." (Janja Jurčević, štićenik).

Dakle, bilo je veoma skromno, oskudno, ali zadovoljno i uspješno. Već i površan pogled na fotografije³²⁾ iz 1945. godine otkriva i potvrđuje oskudicu u dječijim domovima: objekti, zagrijavanje prostorija, namještaj, oprema, odjeća djece, posuđe iz kojeg djeca jedu... A i ono što se na fotografijama ne vidi: obuća, knjige, školski pribor, igračke, posteljina, kvalitet hrane, stručni kadrovi, želje i snovi... sve je bilo oskudno, skromno, obično i sasvim dovoljno da svi budu iskreno zadovoljni. Osim najodgovornijih ljudi u domu i tadašnjoj vlasti, oni su željeli više i bolje, i stalno na tome insistirali, od maršala Tita do upravnika dječijeg doma.

³²⁾ Arhiv Historijskog muzeja Sarajevo, 1945., fotodokumentacija.

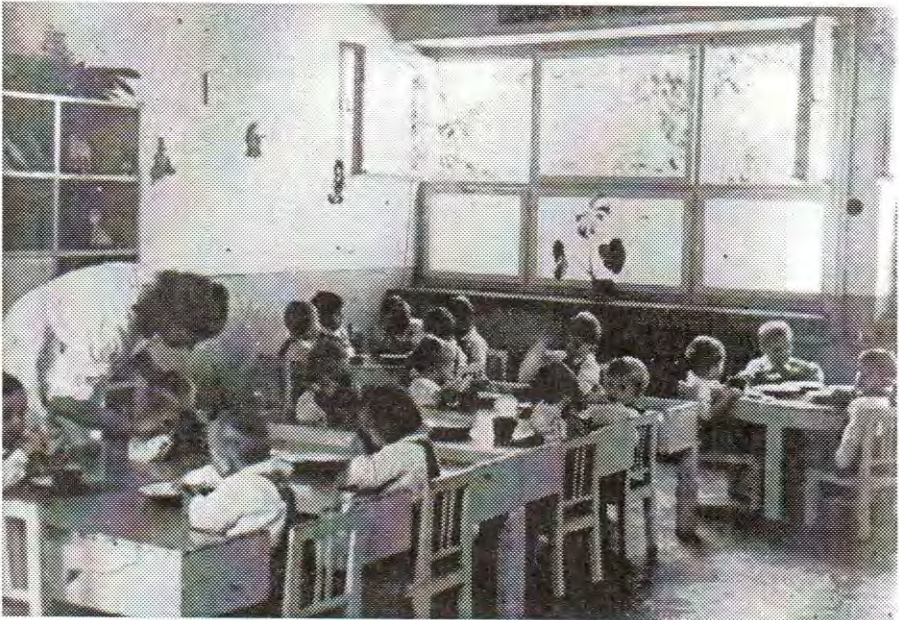
Dječiji dom Bijeljina 1945. godine

Dječiji dom Sarajevo 1945. godine

Dječiji dom Turbe

Dječiji dom Bijeljina 1945. godine

Predsjednica AFŽ BiH u posjeti dječijem domu Sarajevo

Dječiji dom Tuzla

Dječiji dom Travnik

Dječiji dom Bosanska Kostajnica

Dječiji dom "Kasim Hadžić" Banja Luka - nastava u prirodi

Dječiji dom u Kotor-Varošu

Dječiji dom Brezik kod Bihaća

Dječiji dom Delibašino Selo kod Banje Luke

Dječiji dom
u Sarajevu

Prvi dječiji dom u Sarajevu, djeca za vrijeme obaveznog individualnog učenja

Dječiji dom Bijeljina

Dječiji dom Turbe

Sa priloženih fotografija “čita” se i šarenilo djece po dužini kose na glavi. Naime, sva djeca u većini sredina šišana su do kože prilikom dolaska u dječiji dom, kako ne bi u kosi unijeli uši (vaši), opasne prenosiocce zaraznih bolesti pjegavog tifusa i povratne groznice, koje su tada harale Bosnom i Hercegovinom. Šišana su i zbog favusa, jedne kožne bolesti glave, koja je tada bila česta među djecom, zatim zbog šuge i drugih kožnih bolesti koje su tada ugrožavale djecu, posebno onih sredina gdje je higijena bila na niskom stupnju. A tu su na prvom mjestu bila socijalno ugrožena djeca koja su i popunjavala dječije domove.

“... Među njima je bilo prljave, krastave, ušljive i pothranjene djece, neki u ritama i polubosi, mada smo prilikom obilaska djece po porodicama staratelja prije otvorenja doma tražili od njih da djecu dovedu urednu i čistu. Ekonom Smail ih je odmah sve ošišao na nulu, a onda smo ih Kristina i ja okupale i dale im da obuku nešto od prikupljene odjeće i obuće. Ipak, većina je zadržala svoju odjeću i obuću, jer još **UNRINA** pomoć nije počela pristizati, ali smo njihovu odjeću prethodno pregledali i očistili. (UNRA= Uprava ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu). Kako još nismo imali osposobljeno kupatilo, kupanje smo izvršili u jednom većem koritu u prostoru za vešeraj. Pošto ni trpezarija nije bila opremljena klupama i stolovima, djeca nisu imala gdje sjesti da jedu, već su stojeći jeli iz šerpica. Ali već treći ili četvrti dan poslali su iz sreza dugačke stolove i klupe, sve novo, tek napravljeno, i mi smo se bacili na uređivanje trpezarije. Uh, kako smo se svi obradovali tom namještaju...” (Hajra Eminagić, vaspitač).

Među šišanom djecom bilo je i nezadovoljnih, naročito među djevojčicama, koje su to doživljavale kao kaznu i ponižavanje, jer im se nije ni objašnjavala svrha te zdravstvene mjere i brige. A trebalo je.

I kada je obuća u pitanju, naše fotografije svjedoče o teškoj oskudici tadašnjih dječijih domova. Obuća je bila jedan od najvećih problema, jer se teško mogao prevazići vlastitim mjerama. Bosonogost djece u domovima od ranog proljeća do kasne jeseni prakticirana je kao mjera štednje. Jedne cipele služile su na smjenu za dvoje ili troje djece, pa i tako samo kada je zaista bilo neophodno. Tako, dok je jedan par cipela bio na nečijim nogama, ostala djeca morala su boraviti u

prostorijama ili krugu doma. I raspored pohađanja nastave u školi često je od toga zavisio (Žepče, Gračanica, Ilijaš, Kreka, Banja Luka, Sarajevo, Prijedor), pa je bilo i komičnih i žalosnih scena u isto vrijeme. Ni o tom problemu djeci se nije puno objašnjavalo, pa su mnoga od njih krivo tumačila mjere vaspitača u pogledu obuće. A oni su željeli, takva je bila naredba, da djeca budu lijepo obučena i obučena kada kroz grad idu u školu, na izlet ili nekim drugim poslom, da lijepo izgledaju. I ona su zaista lijepo izgledala, naročito djevojčice, kada pjevajući u stroju prolaze ulicama grada. Mještani su ih stalno doživljavali kao dobro obučene i obučene. Nisu znali da su u stroju bila samo ona djeca koja su imala odgovarajuću obuću i odjeću, dok su u domu ostali oni koji nisu imali pristojnu garderobu.

Naše fotografije svjedoče i o oskudici u učioničkom prostoru za učenje u slobodnom vremenu, ili u obaveznom vremenu za učenje i pripremanje za nastavu. U toplijim danima često se koristila prirodna okolina za rad kružoka, za nastavu i individualno učenje djece. To je svugdje davalo dobre rezultate. U kišnim ili hladnijim danima obavezno učenje je bilo teško organizovati, bez obzira što su u tim prostorijama stalno bili prisutni i vaspitači. Mnoštvo djece na malom prostoru činilo je svoje.

Oskudijevalo se i u hrani. "Bilo je u početku malo hrane, gladnih dana, smrznuti krompir, malo hljeba, ali mi smo bili zadovoljni", reći će kasnije jedna od bivših štićenica dječijih domova. Upravnici dječijih domova, svih, na tom polju vodili su svoju najveću životnu bitku do tih mjeseci, više se snalazili kako su znali i umjeli nego što su snabdijevani. Doduše, organi nadležnog ministarstva svakodnevno su nekom od dječijih domova dostavljali nešto od potrepština, kao naprimjer **Dječijem domu "Podhrastovi" Sarajevo:**

1.	Korpi za rublje.....	3 komada
2.	Kante za vodu	66 "
3.	Lavori	6 "
4.	Većih lonaca	3 "
5.	Manjih lonaca	3 "
6.	Većih ranjlika	3 "

7.	Manjih ranjlika	3	"
8.	Tanjira	250	"
9.	Oklagija	2	"
10.	Daske za meso	1	"
11.	Daske za tjesto	2	"
12.	Mašina za mljevenje mesa	1	"
13.	Prese za krompir	2	"
14.	Prese za paradajz	1	"
15.	Cjediljke	2	"
16.	Noževi	30	"
17.	Sita	2	"
18.	Kutljača	6	"
19.	Sjecavice za meso	3	"
20.	Slanika	2	"
21.	Noćnih lonaca	6	"
22.	Rende	2	"
23.	Drvene kašike	5	"
24.	Lijevak za cjediljku	1	"
25.	Poklopaca	8	"
26.	Čebadi	300	"
27.	Komplet kreveta	15	"
28.	Kreveta bez federa	50	"
29.	Soli	60	kilograma
30.	Sapuna	30	"
31.	Kobasice	10	"
32.	Kafa	16	"

Dječijem domu Visoko: 104 para cipela kako slijedi:

Za mušku djecu

- 2 para za djecu od 14-15 godina
- 33 para za djecu od 10-12 godina
- 31 par za djecu od 6-8 godina
- 3 para za djecu od 4 godine

Za žensku djecu

- 2 para za djecu od 14-15 godina
- 20 pari za djecu od 10-12 godina
- 12 pari za djecu od 6-8 godina
- 1 par za djecu od 4 godine

Dječijem domu Zenica

1. 100 (stotinu) metr. m. štofa
2. 100 (stotinu) metr. flanela u boji
3. 100 (stotinu) kom. konca
4. 90 (devedeset) pari dječijih cipela
5. 90 (devedeset) pari dječijeg veša
6. 80,80 metara gr. za dušeke

Dječijem domu Zovik:

1. Kobasice.....	10 kilograma
2. Cipela dječijih (od 3-6 god.)	12 pari
3. Cipela dječijih (od 6-10 god.)	10 “
4. Cipela dječijih (od 10-12 god.)	10 “
5. Ženskih suknjica	20 komada
6. Ženskih bluzica	20 “
7. Pasulja	500 kilograma

Izdašnu pomoć u prikupljanju hrane pružali su im aktivisti AFŽ-a, Crvenog križa, omladinske organizacije, dok redovno snabdijevanje nije uzelo maha. Ustvari, bilo je tako do januara 1946. godine kada je **predsjednik Josip Broz - Tito** na mitingu u Novom Sadu, nakon obilaska nekih dječijih domova, izrekao svoju čuvenu naredbu: “*Mi odrasli možemo biti i gladni, i bos, i u ritama, ali djeca u dječijim domovima ne smije faliti ništa, zapamtite to!*” Od tada su dječiji domovi i stvarno bili na spisku najvećih prioriteta u pogledu snabdijevanja svim potrepsčinama, i djeca su to osjetila. Naravno, u relativnom smislu, u skladu sa mogućnostima društva, koje su bile veoma skromne, kao i u cijeloj tadašnjoj Evropi i polovini Svijeta nakon velikog rata... Istovremeno postali su objekti čestih kontrola, pooštravanja kriterija, nalaženja nedostataka i poduzimanja sankcija. Naravno, djeca su zapažala samo postepena poboljšanja, ništa drugo.

2.3.2. Tipovi dječijih domova

U skladu sa citiranom Odlukom od 8. decembra 1944. godine, otvaranje novih dječijih domova u Bosni i Hercegovini trebalo je malo usporiti koncem 1945. godine da bi se nešto poboljšao kvalitet ovog vida zbrinjavanja djece. Naime, u nekim sredinama otvaranje ovih ustanova shvaćeno je kao mogućnost lične ili lokalne promidžbe po raznim osnovama, pa su domovi ponegdje otvarani i tamo gdje objektivno nisu trebali biti otvoreni, dok se ne ispune bar minimalni prostorni i drugi uslovi.

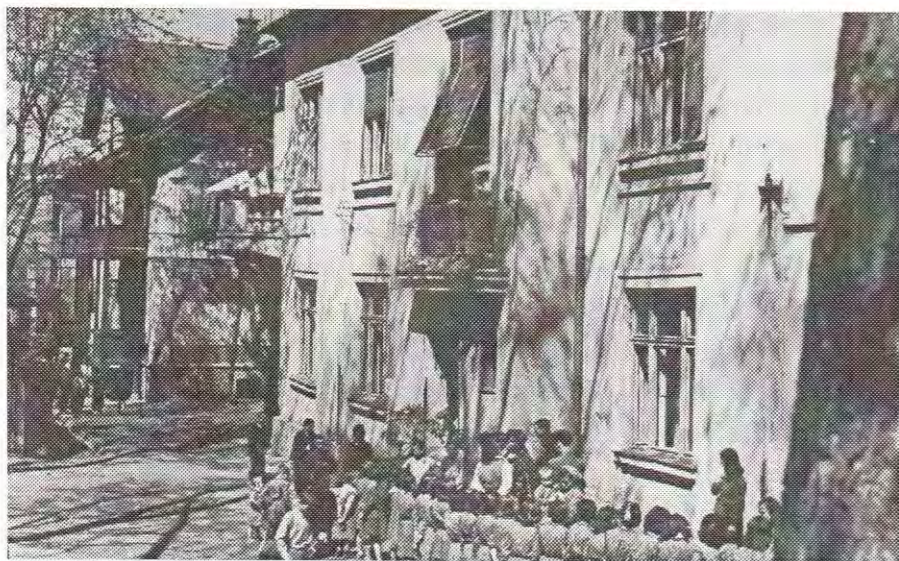
Prema uputama nadležnih i mogućnostima pojedinih sredina otvarani su sljedeći tipovi dječijih domova:

- a) dječija prihvatilišta,
- b) dječiji domovi sa vlastitom školom,
- c) dječiji domovi bez vlastite škole,
- d) dječiji domovi za tzv. besprizornu djecu i
- e) dječiji domovi za specijalnu namjenu.

U dječijim prihvatilištima prikupljena djeca ostajala su po nekoliko dana do nekoliko sedmica, za koje vrijeme bi se izvršila stručna trijaža djece po uzrastu, polu, školskom usmjerenju, zdravstvenom stanju, a zatim upućivana u odgovarajući dječiji dom. Pri tome su često pravljene greške, a najbolnija je bila razdvajanje braće i sestara i upućivanje u različite domove, što je u duši mnoge djece ostavljalo trajne negativne posljedice.

Najveće i bivšim siročićima najpoznatije **Prihvatilište** bilo je ono u Sarajevu, na Skenderiji, a sastojalo se od dvije masivnije stambene zgrade i nekoliko pomoćnih, sa prostranim dvorištem i parkom. Kroz to prihvatilište prošlo je na hiljade dječaka i djevojčica iz svih krajeva Bosne i Hercegovine prije nego bi bila raspoređena po dječijim domovima u kojima će živjeti i pohađati školu. Gledano iz ugla djece, uslovi života u ovom domu bili su optimalni, od smještaja, hrane, komfora do odnosa osoblja prema djeci, dok su stvarni uslovi prema tadašnjim standardima za ovu vrstu ustanova bili znatno slabiji. Tako je bilo i sa ostalim tipovima

dječijih domova, o čemu svjedoče brojni izvještaji i zapisnici kontrolnih komisija. Međutim, kada o tome govori i piše bivši štićenik tih istih domova, često mora da se čudi takvim izvještajima i zapisnicima, jer on opisano stanje u dotičnom domu nije doživljavao i zapamtio! Naprotiv, sve je u njegovom sjećanju bilo bolje i ljepše...

Zgrade Dječijeg prihvatilišta na Skenderiji u Sarajevu, kojih više nema

U domovima sa vlastitom osnovnom školom djeca su po domskom kućnom redu i rasporedu pohađala nastavu koju su održavali domski učitelji. Ovo su bile ustanove izrazito zatvorenog tipa (Cavtat, Ilijaš, Reljevo, Koran...), jer je komuniciranje djece sa vanjskim okruženjem bilo minimalno. U prvoj fazi otvaranja dječijih domova 1945. godine smatralo se poželjnim da dječiji dom ima svoju osnovnu školu, da se domska djeca ne miješaju sa ostalom djecom, ali se od toga ubrzo odustalo pod pritiskom realnih ekonomskih mogućnosti i trezvenog rasuđivanja iskusnijih prosvjetnih radnika, čije je mišljenje bilo da domsku djecu ne treba vaspitavati u izolaciji od njihove okoline. Tako su postepeno ugašene sve osnovne škole po dječijim domovima, osim tamo gdje je to bilo neophodno u domovima za specijalnu namjenu.